

Memorijalni centar Srebrenica-Potočari
Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida
iz 1995. godine
(institucija osnovana od države Bosne i Hercegovine)

SREBRENICA
MEMORIAL

IZVJEŠTAJ O NEGIRANJU GENOCIDA U SREBRENICI 2020

Srebrenica – Maj, 2020

Memorijalni centar Srebrenica-Potočari
Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida
iz 1995. godine
(institucija osnovana od države Bosne i Hercegovine)

SREBRENICA
MEMORIAL

Autor: Monica Hanson Green

Prevod: Hasan Hasanović

Lektura (bosanski jezik):
Mirnes Sokolović
Amra Begić Fazlić
Šefika Đozić

Saradnici na pripremi Izvještaja:
Dr. Emir Suljagić
Dr. Hikmet Karčić
Dr. Admir Mulaosmanović
Dr. Hariz Halilović
Nedim Jahić

Ovaj dokument je zvanični Izvještaj sastavljen za potrebe i u ime Memorijalnog centra Srebrenica-Potočari Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine (u nastavku teksta: Memorijalni centar Srebrenica).

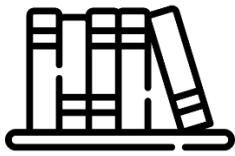
© 2020 – Memorijalni centar Srebrenica. Sva prava su zadržana.

Memorijalni centar Srebrenica-Potočari Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine
Potočari bb
75430 Srebrenica, Bosna i Hercegovina
+387 56 991 940
www.srebrenicamemorial.org

„Sud zaključuje da su djela počinjena u Srebrenici ... počinjena sa posebnom namjerom da se dijelom uništi grupa muslimana Bosne i Hercegovine kao takva; te u skladu s tim zaključuje da su to djela genocida.“

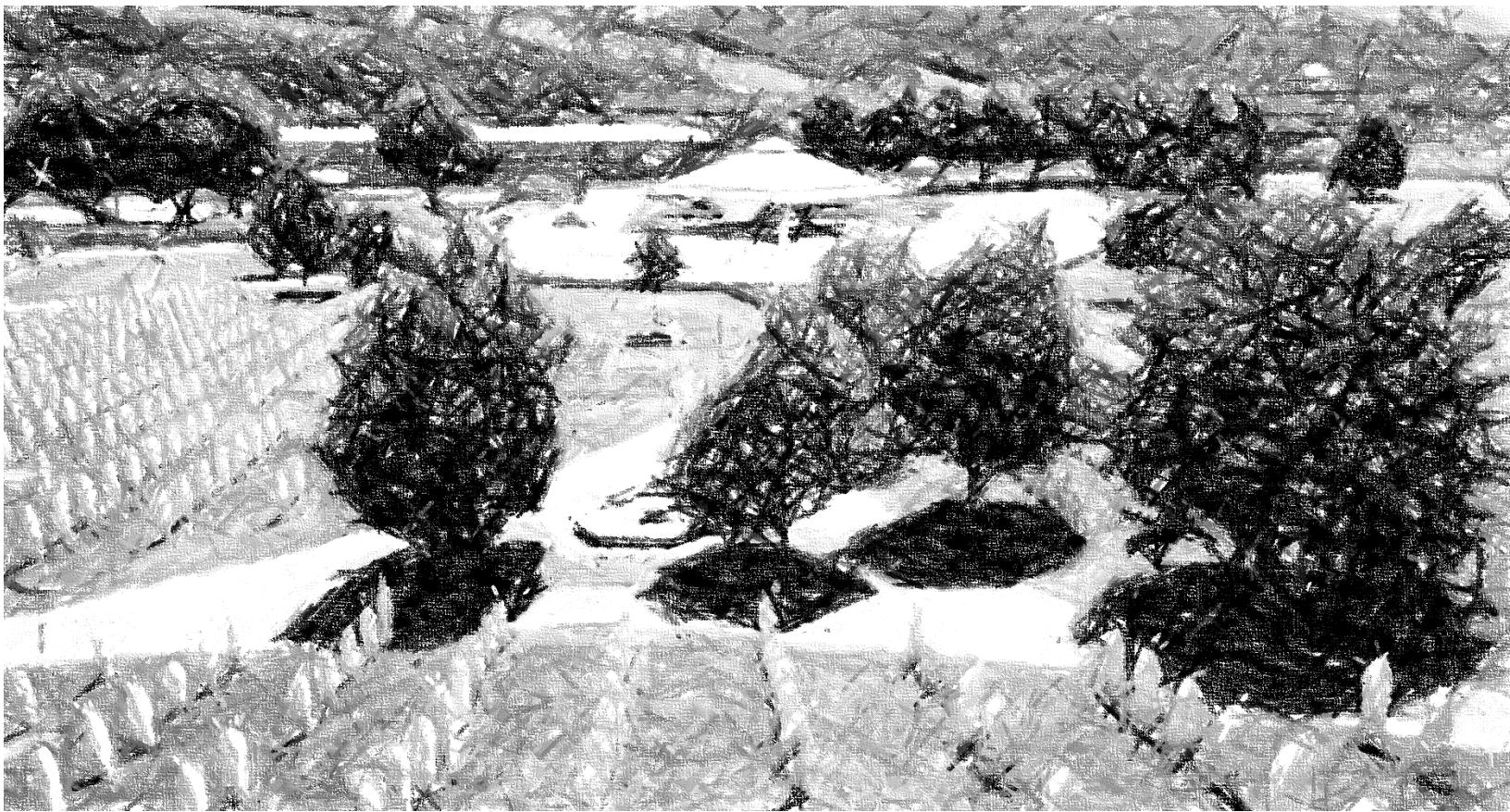
Međunarodni sud pravde

SADRŽAJ

Predgovor.....	6
Memorijalni centar Srebrenica.....	8
Rezime.....	9
Historijski kontekst.....	11
Rat u Bosni i Hercegovini (1992-1995)	12
Genocid u Srebrenici.....	14
Prikrivanje dokaza.....	18
Procesuiranje i presude.....	22
Poslijeratno poricanje genocida.....	25
Elementi poricanja.....	26
Narativi i taktike.....	31
Godina negiranja.....	35
Studija slučaja 1: Nove komisije za istraživanje.....	36
Studija slučaja 2: Općina Srebrenica.....	38
Studija slučaja 3: Peter Handke i Nobelova nagrada.....	40
Nedavne promocije knjiga.....	42
Globalni trendovi.....	45
Borba protiv negiranja.....	47
Preporuke.....	49
Zaključak.....	53
Autor, saradnici i lektori.....	56

PREDGOVOR

Prekoputa moje kancelarije u Memorijalnom centru Srebrenica nalazi se bijela dvospratna zgrada sa balkonom. Sjećam se da je u julu 1995. ovaj balkon bio prepun muškaraca, tek odvojenih od porodica, čije su lične stvari i dokumenti oduzeti i koji su čekali prijevoz do jednog od mjesta masovnih strijeljanja koje su bosanski Srbi odredili u istočnoj Bosni. Dok se vozim na posao, često vidim odjeću obješenu da se osuši na balkonu, čak i dječje igračke. Danas u ovoj kući udobno živi neka porodica.

Rijetko je kada i gdje, genocid bio normaliziran kao genocid nad Bošnjacima. To je proces koji je počeo istovremeno sa samim genocidom - ne samo rasprostranjenom kampanjom zataškavanja od strane njegovih počinilaca, već i retoričkim napadom i minimalizacijom koji je preuzeila međunarodna zajednica.

Izraz "etničko čišćenje", koji su počinitelji genocida skovali devedesetih godina prošlog vijeka radi normalizacije svojih praksi, strani komentatori su prihvatali kao sredstvo izbjegavanja moralno, pravno i politički jasnije terminologije. Širom svijeta, srpska politika u Bosni i Hercegovini shvaćena je ne kao genocid, već kao "etničko čišćenje", ne kao prisilna deportacija, već kao "seoba stanovništva", ne kao sistematsko silovanje, već kao žalosni nusproizvod rata.

U ovom kao i u svim drugim njegovim manifestacijama, poricanje je neodvojivi dio genocida. Negiranje omogućuje i počiniteljima i pasivnim posmatračima da izbjegnu osjećaj krivice isključivanjem žrtava iz vlastitog moralnog univerzuma, u kojem su jasno definirani ispravno i pogrešno, zločin i kazna.

Ove se godine navršava dvadeset i pet godina od genocidne operacije u Srebrenici i oko nje, kao dijela širokog i sistematskog tri i pol godine dugog pokušaja uništenja Bošnjaka kao naroda, a Bosne i Hercegovine kao države. Također se obilježava dvadeset i pet godina negiranja genocida. Umjesto da se smanji vremenom, poricanje genocida posljednjih je godina postalo još podmuklje - na lokalnoj, regionalnoj i međunarodnoj razini.

Borba protiv negiranja genocida sada je važnija nego ikad prije. Također, došlo je vrijeme i da Memorijalni centar preuzme vodeću ulogu na tom putu. I pored toga što postoji kao institucija od 2001. godine, Memorijalni centar nužno je bio preokupiran sumornom odgovornošću za ukop ubijenih u genocidu. S time u vezi, nastavljamo rasti kao institucija i čuvamo sjećanje na srebreničke žrtve, ali želimo i da se pozicioniramo kao predvodnici u radu na podizanju svijesti i obrazovanju o genocidu širom svijeta.

Nadam se da je ovaj izvještaj prvi u nizu mnogobrojnih budućih publikacija Memorijalnog centra s tim ciljem. Njegov autor je strana državljanka, vrhunski istražitelj i jako predana poslu. Njen rad na ovom izvještaju i na drugim projektima omogućio je da naša poruka dopre do široke međunarodne publike.

I malo smo namjeru objaviti početkom aprila originalni izvještaj i prijevod na bosanski jezik. Tada nas je pogodila pandemija.

Prvi godišnji izvještaj o negiranju genocida u Srebrenici objavljujemo usred krize. Donijeli smo ovu odluku ne radi pružanja materijala za čitanje koji podstiče na razmišljanje širu javnost u vrijeme izolacije (iako je to samo slučajnost), već zato što želimo da nekim našim čitateljima pružimo drugačiji kontekst pomoću kojeg bi shvatili trenutnu situaciju. Nama u Bosni i Hercegovini toliko je puta rečeno tokom posljednje tri decenije da naše iskustvo nije relevantno, ili bar ne na način na koji vjerujemo da je relevantno.

Sada su širom svijeta mnogi primorani da prvi put u životu razmišljaju o mogućnostima koje su svojstvene raspadu društva, nedostatku hrane, nepristupačnosti medicinske zaštite, a da i ne spominjemo mogućnost ugrožavanja ili masovnog gubitka najbližih.

Dok se budete suočavali sa ovim izazovima, nadamo se da ćete pronaći snagu u otpornosti drugih. Molimo vas da se sjetite da je svijet tjeskobe i neizvjesnosti koji proizlazi iz ove krize svijet u kojem mi u Bosni i Hercegovini živimo već desetljećima i u kojem ćemo vjerovatno nastaviti živjeti bez obzira na ishod pandemije. Negiranje genocida jedan je od najočitijih pokazatelja budućeg nasilja i sigurno je da će preživjeti i ovu križu. Kad svijet prevaziđe kritično raskršće na kojem se nalazi i većina se vrati svojim normalnim životima, mi ćemo i dalje biti suočeni sa neizvjesnošću. I dalje ćemo biti suočeni sa rizikom ponovnog političkog nasilja. U svjetlu uvida koji će mnogi stići širom svijeta sa ovim iskustvom, nadamo se da ćete biti s nama u borbi protiv negiranja i u radu na prevenciji genocida.

Dr. Emir Suljagić
Direktor
Memorijalni centar Srebrenica

MEMORIJALNI CENTAR SREBRENICA

Odlukom visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu 2000. godine osnovan je Memorijalni centar Srebrenica-Potočari Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine. Memorijalni centar je mjesto sjećanja na žrtve genocida u Srebrenici iz 1995. godine i posvećen je očuvanju historije i suočavanju sa silama neznanja i mržnje koje uzrokuju genocid.

Negiranje genocida i islamofobija ostaju ozbiljne prepreke miru i pomirenju u Bosni i Hercegovini. U Memorijalnom centru razumijemo opasnost koju historijski revizionizam predstavlja za procese izgradnje mira i tranzicijske pravde. Kroz pristup zasnovan na činjenicama koji promovira toleranciju, međuetnički dijalog i pomirenje posvećeni smo suočavanju sa pogubnim silama koje nastoje negirati bosansko historijsko iskustvo.

REZIME

Nakon raspada Jugoslavije, početkom devedesetih godina, snage bosanskih Srba (VRS) uz podršku i kontrolu zvaničnog Beograda pokrenule su agresorski rat protiv Bosne i Hercegovine koji je u julu 1995. godine kulminirao genocidom u i oko Srebrenice. Tokom nešto više od jedne sedmice, vojne i policijske snage samoproglašene "Republike Srpske" pogubile su preko 8.000 bošnjačkih muškaraca i dječaka i deportirale oko 25.000 žena, djece i starih iz formalno proglašene UN-ove "sigurne zone" Srebrenica. Uprkos ogromnoj količini forenzičkih dokaza o tim zločinima i jednoglasnim presudama više međunarodnih sudova, poricanje genocida u Srebrenici traje i danas - ne samo u Srbiji i većinski srpskim dijelovima Bosne i Hercegovine, već i širom svijeta.

Ovaj izvještaj identificira **narative i taktike** koje se najčešće koriste u poricanju genocida u Srebrenici:

Oспоравање броја и идентитета жртава Сребренице: Revizionisti pokušavaju da smanje broj 8.372 жртве genocida u Srebrenici, uprkos forenzičkim dokazima i pravnom konsenzusu koji potkrepljuju ovaj broj. Oni dodatno pobijaju identitet poznatih жртава i okolnosti njihove smrti u cilju negiranja da je u Srebrenici počinjen genocid nad Bosanskim Muslimanima odnosno Bošnjacima.

Teorije међunarodне антисрпске завјере које се користе за подривање међunarодних судова: Negatori nastoje potkopati legitimitet међunarodних судова чије су истраге и пресуде потврдиле чинjenice genocida u Srebrenici. Najčešći приступ се заснива на измишљеним теоријама међunarodне завјере i антисрпске предрасуде унутар ових правних институција i уопће међunarodне zajednice. Negatori takođe odbijaju међunarodни правни консензус искориштавајући уочене нејасноће u Konvenciji UN-a o genocidu, u намјери да дискредитирају налазе о genocidnoj намјери i сredišnjem težištu srebreničke operacije.

Хисторијски ревизионистички наративи који величaju ратне злочине i jačaju српски национализам: Javne i političke ličnosti šire историјски нетачне наративе u kojima se uloge жртве i починitelja u genocidu u Srebrenici potpuno zamjenjuju. Činjenično neutemeljeni diskursi o srpskoj жрти i bošnjačkoj agresiji ohrabruju pogubne sile национализма koje su već dobro utemeljene u srpskom društvu. Taj se феномен može primijetiti u dijelovima bivše Jugoslavije pod srpskom dominacijom, a manifestuje se u javnoj kanonizaciji osuđenih ratnih zločinaca, normalizaciji tvrdolinijskih националистичких simbola i alternativnim историјским nastavnim planovima u javnim школама.

Samo u protekloj godini, niz alarmantnih incidenata svjedoči o eskalaciji историјског revizionizma vezanog za genocid u Srebrenici. Sljedeće **студије slučaja** predstavljene su u ovom izvještaju kako bi se rasvijetlili važni modeli lokalnog, regionalnog i међunarodног negiranja genocida u Srebrenici:

- **Nove комисије u RS-u за истраживање genocida u Srebrenici**
- **Događaji u općini Srebrenica**
- **Nobelova nagrada za književnost dodijeljena Peteru Handkeu**

Intenziviranje negiranja genocida u Srebrenici u potpunosti je u skladu sa širim globalnim trendovima desničarskog ekstremizma, islamofobije i revizionizma holokausta. U cilju suzbijanja ovog opasnog razvoja događaja, Memorijalni centar Srebrenica poziva pojedince i organizacije širom svijeta da iskoriste sve raspoložive resurse i platforme kako bi se govorilo protiv negiranja genocida u Srebrenici. Političkim i civilnim akterima u društvu dajemo sljedeće posebne **preporuke**:

Međunarodnim akterima i donosiocima odluka u inostranstvu:

- **Educirati javnost.** Uspostaviti partnerstvo s pojedincima i organizacijama koje educiraju svijet o genocidu u Srebrenici. Obilježiti godišnji Dan sjećanja na genocid u Srebrenici 11. jula i organizovati komemorativne događaje na nacionalnom i lokalnom nivou.
- **Donijeti zakon o negiranju genocida.** Podržati zakone koji zabranjuju negiranje genocida kao oblik govora mržnje namijenjen podsticanju nasilja nad manjinama.
- **Zauzeti stav na svjetskoj sceni.** Dati prioritet priznanju genocida u međunarodnoj saradnji i izbjegavati saučesništvo zauzimajući principijelan stav protiv stranih aktera koji se bave negiranjem genocida. Zaštititi ranjive zajednice i aktiviste od diskriminacije i nasilja u zemlji i inostranstvu.

Akterima političkog i civilnog društva u Bosni i Hercegovini:

- **Založiti se za reformu obrazovanja,** standardizirani nastavni plan koji priznaje genocid u Srebrenici mora se implementirati širom Bosne i Hercegovine. Ohrabriti studijska putovanja i komemorativne događaje u školama u BiH kao način borbe protiv negiranja genocida i borbe za promociju tolerancije.
- **Procesuirati ratne zločine i donijeti zakon o negiranju genocida.** Nastaviti podržavati zakonodavstvo kojim se zabranjuje negiranje genocida na državnom, entitetskom i lokalnom nivou vlasti.
- **Govoriti protiv negiranja genocida i podržati relevantne institucije.** Iskoristiti svoj politički uticaj da bi se govorilo protiv negiranja genocida. Podržati institucije poput Memorijalnog centra Srebrenica, i udruženja žrtava koje se bave borbom protiv negiranja genocida.

HISTORIJSKI KONTEKST

Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina bila je najšarolikija u vjerskom i etničkom pogledu od svih konstitutivnih republika bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Prema posljednjem predratnom popisu stanovništva iz 1991. godine, ona je imala otprilike 43% Bošnjaka (Muslimana)¹, 31% Srba i 17% Hrvata, i ostalih 8% se identificiralo ili kao Jugoslaveni ili kao druge manjine.²

Nakon raspada SFRJ 1991. godine, Republika Bosna i Hercegovina proglašila je nezavisnost 1. marta 1992. godine. I pored toga što je ovakav potez ubrzo priznala međunarodna zajednica, žestoko su joj se suprotstavili Radovan Karadžić i političko rukovodstvo SDS-a, koji su uz otvorenu pomoć i podršku Srbije i Jugoslovenske narodne armije proglašili autonomnu srpsku regiju unutar Bosne i Hercegovine ("Republika srpskog naroda u BiH"), kasnije nazvanu Republika Srpska (RS).

Samoproglašena "Republika srpskog naroda u BiH", predvođena Radovanom Karadžićem, uz podršku režima Slobodana Miloševića u Srbiji i Jugoslovenske narodne armije (JNA), pokrenula je brutalni agresorski rat koji je trajao od aprila 1992. do novembra 1995. godine. Njihova kampanja u Bosni i Hercegovini se oslanjala na politiku i taktku "etničkog čišćenja" silom zaposjednute teritorije od bošnjačkog i hrvatskog stanovništva u cilju stvaranja 'Velike Srbije'.

Genocidna operacija u Srebrenici u julu 1995. bila je vrhunac trogodišnjeg pokušaja uništenja Bošnjaka i Bosne i Hercegovine. Za samo nekoliko dana sistematski je pogubljeno preko 8.000 muškaraca i dječaka bošnjačke nacionalnosti, a oko 25.000 žena, djece i starih je prisilno deportovano. Dvadeset i pet godina kasnije, uprkos brojnim forenzičkim dokazima i pravosnažnim presudama više međunarodnih krivičnih sudova, negiranje genocida u Srebrenici i dalje se intenzivira.

¹ **Bilješka autorice:** Termin Bošnjak se odnosi na muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine. U izvještaju, Bošnjak i bosanski Musliman u daljem tekstu se koriste naizmjenično zbog šarolikog načina izražavanja u stilskoj diskreciji autorice. Za više informacija o kompleksnom odnosu između religijskih, etničkih i nacionalnih identiteta u bivšoj Jugoslaviji, vidite: Tony Bringa, "Islam and the Quest for a National Identity in Bosnia," in *Islam and Bosnia: Conflict Resolution and Foreign Policy in Multi-Ethnic States*, ed. Maya Shatzmiller (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2002); Sabrina Ramet, *Religion and Politics in Post-Socialist Central and Southeastern Europe: Challenges since 1989* (London: Palgrave Macmillan, 2014); Martina Topić and Branislav Radeljić, *Religion in the Post-Yugoslav Context* (London: Lexington Books, 2015); Reinhard Henkel "Identity, Ethnicity and Religion in the Western Balkans," in *Emerging Geographies of Belief*, ed. Brace et. al (Cambridge Scholars Publishing, 2011): 91–111.

² Zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, Bilten br. 234, (Vlada Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, 1991. godine)

Rat u Bosni i Hercegovini (1992-1995)

U aprilu 1992. godine jedinice JNA počele su granatirati glavni grad Bosne i Hercegovine, a ubrzo su im se pridružile i paravojne formacije lojalne Radovanu Karadžiću. Nasilje se brzo proširilo i na istočnu Bosnu, gdje su Bošnjaci koji su živjeli u selima i manjim gradovima poput Višegrada, Foče i Zvornika bili prisiljeni napustiti svoje domove zbog žestokih napada. Za manje od dva mjeseca, samoproglasena "Srpska republika" je zauzela oko dvije trećine bosanskohercegovačkog teritorija koordiniranim napadima snaga bosanskih Srba (VRS) pod komandom generala Ratka Mladića i jedinica JNA.

Vojska Republike Srpske (VRS) je nastavila napredovanje tokom 1992. godine, vršeći posebno razaranje po istočnoj Bosni. Na brzinu formirana i slabo opremljena Armija Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH) uspjela je zadržati neke položaje; međutim, njen otpor je bio oslabljen postojećim međunarodnim embargom na oružje koji je uveliko dao premoć srpskim snagama, osiguravajući im monopol zbog zaliha oružja JNA.

Osim što je svoj stav formirala na štetu legitimne vlade RBiH, sudjelovanje međunarodne zajednice na početku sukoba ostalo je minimalno, uglavnom ograničeno na isporuku humanitarne pomoći. I pored toga što su UN izbjegle mogućnost vojne intervencije, na kraju su rasporedile međunarodne snage (UNPROFOR) u određeni broj takozvanih "sigurnih područja" UN-a u Bosni i Hercegovini.

Ova sigurna područja brzo su postala glavna meta VRS-a. U međuvremenu, zločini koje su snage VRS-a vršile nad nesrpskim stanovništvom širom Bosne i Hercegovine postajali su sve brojniji i intenzivniji. Uz opsadu većeg broja bosanskih gradova i mjesta, uključujući glavni grad Sarajevo, vojno i političko rukovodstvo RS-a je uspostavilo brojne koncentracione logore i kampove za silovanja širom zemlje. Silovanje i seksualna mučenja postali su sastavni dio genocidne kampanje. U patrilinealnom i često patrijarhalnom društvu Bošnjaka, prisilna impregnacija

žena kao i jeziva djela seksualnog nasilja nad ženama i muškarcima smatrana su djelotvornim sredstvom obezglavljivanja lokalnih struktura vlasti i uništavanja društvenog tkiva zajednice.

Mirovni pregovori uz posredstvo međunarodne zajednice rezultirali su nizom prijedloga, ali zbog nespremnosti Radovana Karadžića da se odrekne ratom osvojene teritorije, bili su osuđeni na neuspjeh. I pored toga što se kraj nasilja nije video, čelnici NATO-a postepeno su bili spremni na akciju. U svojoj prvoj upotrebi sile, NATO avioni oborili su četiri aviona VRS koji su kršili UN-ovu zonu zabrane letova u februaru 1994. godine.

Još izolirаниji zračni napadi na ciljeve VRS-a izvedeni su kasnije te godine na zahtjev UN-a, međutim, ovi napadi nisu uspjeli da okončaju sukob. Nakon genocida u i oko Srebrenice 1995. godine i artiljerijskog napada VRS-a na sarajevsku pijacu Markale, značajniji zračni napadi NATO-a u kombinaciji sa kopnenom ofanzivom ARBiH i HVO/HV doveli su bosanske Srbe za pregovarački stol. Predsjednik Srbije Slobodan Milošević predstavljao je bosanske Srbe na mirovnim pregovorima u Dejtonu, Ohajo, u novembru 1995. godine.

Rezultat je bio Dejtonski mirovni sporazum, formalno potpisani od sve tri strane – Republike Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije – u decembru 1995. godine, čime je konačno okončan rat. Nakon gotovo četiri godine krvavog sukoba koji je rezultirao sa preko 100.000 žrtava,³ desetinama hiljada silovanja, i 2,2 miliona raseljenih osoba⁴, u Bosni i Hercegovini je konačno postignut mir.

³ Ranije procjene ukupnih žrtava rata u Bosni koje je dao Međunarodni komitet Crvenog krsta i drugi izvori kreću se od 200.000 do 250.000. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju baratao je sa brojem ubijenih od najmanje 105.000.

⁴ Internal Displacement Monitoring Center, Bosnia and Herzegovina: Global Report on Internal Displacement (2018), https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/2018-05/GRID%202018%20-%20Figure%20Analysis%20-%20BOSNIA%20_%20HERZEGOVINA.pdf.

Genocid u Srebrenici

U julu 1995. godine, mali grad Srebrenica na sjeveroistoku Bosne postao je epicentar najstrašnijeg masakra u evropskoj historiji nakon Drugog svjetskog rata. Tokom samo nekoliko dana vojne i policijske snage RS-a ubile su preko 8000 bošnjačkih (muslimanskih) muškaraca i dječaka, a prisilno deportirale oko 25.000 žena, djece i starih.

Bila je to kulminacija godina terora, progona i stradanja, a pokolj je izvršen u okviru "sigurnog područja" UN-a, pred očima međunarodne zajednice. Međunarodni sud pravde (MSP) i Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) presudili su da zločini u Srebrenici predstavljaju zločin genocida. Sve vojne i političke aktivnosti provedene tokom operacije koja je započela nakon pada Srebrenice 11. jula 1995. godine i završena pet dana kasnije, imale su samo jedan cilj: potpuno istrebljenje bošnjačkog stanovništva enklave Srebrenica.

Opsada Srebrenice

Do proljeća 1993. godine, kao rezultat progona širom istočne Bosne, civilno stanovništvo Srebrenice značajno se povećalo na preko 50.000 ljudi. Od 1992. godine, enklava je bila pod stalnim napadom snaga VRS-a. Ranjeni u napadima VRS-a u Srebrenici nedvojbeno su pretrpjeli goru sudbinu od smrti, jer je gradska bolnica imala samo šest doktora i gotovo nije imala pristup osnovnim medicinskim potrepštinama. Glad je bila najvažnija karakteristika života u enklavi. Predratne zalihe hrane brzo su se ispraznile i ljudi su počeli jesti sve što su mogli naći. Venecuelanski ambasador pri UN-u Diego Arria posjetio je enklavu u proljeće 1993. godine i opisao situaciju u Srebrenici kao "usporeni genocid".

Kao odgovor na rastuću humanitarnu krizu u Srebrenici, 16. aprila 1993. godine Vijeće sigurnosti UN-a usvojilo je Rezoluciju 819 kojom je Srebrenicu formalno proglašilo „sigurnom zonom/područjem UN-a“. Dva dana kasnije, prvi kontingenjt UN-ovih zaštitnih snaga stigao je u Srebrenicu i pomogao u posredovanju u sporazumu o prekidu vatre. U proljeće 1994. godine, Generalstab Vojske RS-a obustavio je primirje i naredio Drinskom korpusu pod njegovom komandom da enklavu smanji na područje općine Srebrenica.

Nakon godinu dana kontinuirane eskalacije, predsjednik RS-a Radovan Karadžić izdao je u proljeće 1995. godine "Direktivu 7 Vrhovne komande". Ovom direktivom naloženo je VRS "stvaranje uslova totalne nesigurnosti, nepodnošljivosti i besperspektivnosti daljeg opstanka i života mještana u Srebrenici." U junu te godine, Komanda Drinskog korpusa pripremila je "Krivaju-95", borbeni plan za napad na Srebrenicu; popodne 5. jula izdata je naredba da se plan provede u djelo.

Ofanziva u julu 1995.

U tri sata ujutro 6. jula 1995. godine, VRS je započela napad na Srebrenicu. Napredujući s juga, srpske trupe palile su bošnjačke domove i sela, prisilivši hiljade civila da pobegnu u bazu UN-a u obližnjem mjestu Potočari, gdje je bilo stacionirano nekoliko stotina holandskih vojnika.

Vojnici ARBiH nisu uspjeli spriječiti holandske trupe da napuste svoje osmatračnice, koje su jedna za drugom padale kako su srpske snage napredovale. Do 9. jula, VRS se nalazila na samo kilometar izvan središta grada Srebrenice. Armija RBiH sutradan je pokrenula kontranapad, nakratko prisilivši Srbe da se vrate na početne položaje, ali njen uspjeh bio je kratkotrajan. General Ratko Mladić je 11. jula, pred gomilom okupljenih novinara, izjavio: „Uoči još jednog velikog srpskog praznika poklanjamо srpskom narodu ovaj grad... Došlo je vrijeme da se poslije bune protiv dahija Turcima osvetimo na ovom prostoru.“⁵

Iste noći oko 15.000 muškaraca Bošnjaka okupilo se na području Šušnjara i Jaglića i krenulo kroz šume u pokušaju da dođe do slobodne teritorije. Preko dvije trećine muškaraca koji su krenuli na ovaj put, koji će postati poznat kao Marš smrti, VRS je na kraju zarobila i ubila.

U međuvremenu, baza UN-a u Potočarima postala je pretrpana. Do trenutka kada su vojnici VRS-a preuzeли kontrolu nad kampom, bez ikakvog otpora snaga UN-a, do 6.000 izbjeglica je bilo u holandskoj bazi, dok se više od 20.000 ostalih sklonilo u okolne fabričke zgrade. Pored nestašice hrane i vode, muslimanski civili u Potočarima suočavali su se sa neizrecivim zlostavljanjem od strane vojnika VRS-a. Preživjeli svjedoče o torturi, premlaćivanju,

⁵ Tužilac protiv Ratka Mladića, Presuda, 22. novembar 2017., Vol. 3, str. 1257.

silovanju i ubistvima. Snage VRS ubrzo su počele odvajati muškarce, dječake i starce od porodica. Jedna žena svjedoči kako joj je suprug odvojen i o užasnom ubistvu njenog sina:

Onda u 4:00 sata naredni dan, odvojili su mi muža. Moj muž je bio sa moje dvoje djece, kćerkom i mojim trogodišnjim sinom. Uzeli su mi sina iz njegovih ruku i bacili ga jednostavno na tlo. Ja sam vrištala, ali oni nisu stali. Onda su mi odvojili kćerku od muža, i bacili je na tlo, također. I nakon toga moj sin Esmir tako mi je teško govoriti o tome, ne mogu, to mi slama srce... Držala sam ga u rukama. Bio mi je sin iz prvog braka. Grlili smo se, ali odvojiše ga. Zgrabili su ga i jednostavno prerezali mu grkljan. Ubili su ga. Natjerali su me da pijem njegovu krv. Ne mogu više pričati, jednostavno ne mogu, morate razumjeti da mi to slama srce.⁶

Žene, djeca i stariji su ukrcani u autobuse i prisilno deportirani u Kladanj. Muškarci i dječaci odvedeni su na mjesta zatočenja u Bratuncu i oko njega, i većina ih više nikada nisu viđeni živi. Za samo sedmicu dana, VRS je pogubila preko 8.000 muškaraca i dječaka Bošnjaka u Srebrenici i oko nje. Preko 25.000 žena i djece, od kojih su brojni prijavili silovanje i zlostavljanje od strane vojnika VRS-a, istovremeno je deportovano. Službeno presuđeni kao genocid višestrukim presudama međunarodnih sudova, zločini počinjeni u Srebrenici u julu 1995. godine predstavljaju jednu od najmračnijih stranica u ljudskoj historiji.

Masovna pogubljenja

Prvo veće masovno pogubljenje se dogodilo u **dolini Cerske**, 13. jula 1995. Žrtve - muškarci u dobi od 14 do 50 godina - bili su primorani da se postroje uz jednu stranu puta, dok su vojnici VRS pucali na njih s druge strane. Od 150 žrtava, sve osim tri bile su u civilnoj odjeći, a mnoge su umrle s vezanim rukama. Tijela su im bila prekrivena prljavštinom zbog mjesta gdje su ležali.⁷

Istog popodneva, vojnici VRS koristeći ručne bombe, puške i protutenkovsko oružje ubili su preko 1.300 muškaraca u skladištu u **Kravici**.⁸ Većina tih žrtava bila je zarobljena na livadi u Sandićima, gdje je već prije toga ubijeno oko 200-300 muškaraca. Dok je većina ustrijeljena iz pušaka, na nekim žrtvama su pronađene rane od noža, zbog čega su istražitelji zaključili da je lokalno stanovništvo vjerovatno igralo ulogu u njihovoј smrti.⁹

Autobusi korišteni za prisilnu deportaciju izbjeglica zaustavili su se u mjestu **Tišča**, gdje su žene i djeca primorani da do Kladnja idu pješke. Naročito u prvim konvojima koji su 12. jula krenuli iz Potočara, određeni broj muškaraca također je uspio ući u autobuse. Međutim, po dolasku u Tišču, ti ljudi su odvojeni, vezane su im ruke telefonskom žicom i sistematski su pogubljeni.¹⁰

Počevši od ranog jutra 14. jula, vojnici VRS odvezli su oko 1.000 zarobljenika u mjesto **Orahovac**. Zarobljenike su držali u prenatpanoj sali škole u Grabavcima bez hrane i vode, gdje su ih ubijedili da će biti predati UN-u u cilju razmjene zarobljenika. Umjesto toga, vojnici VRS su im vezali oči i odveli ih na mjesto pogubljenja, jedan kilometar od škole, gdje su postrojili zatvorenike i pucali u njih. Oni koji su preživjeli ponovo su strijeljani. Mjesto

⁶Human Rights Watch, *The Fall of Srebrenica and the Failure of U.N. Peacekeeping*, 1. oktobar 1995. godine, 26.

⁷Tužilac protiv Radislava Krstića, IT-98-33-T, Presuda, 71, (2. august 2001).

⁸Ibid., 72.

⁹Netherlands Institute for War Documentation, "Part IV: The repercussion and the aftermath until the end of 1995," in *Srebrenica: A Safe Area*, 2011, 69.

¹⁰Tužilac protiv Radislava Krstića, IT-98-33-T, Presuda, 76, (2. august 2001.).

pogubljenja sastojalo se od dvije livade, pa kad se jedna livada napunila tijelima, paljba se jednostavno preselila na drugu livadu. I sam general Mladić je bio prisutan na nekoliko ovih pogubljenja.¹¹

Između 14. i 15. jula, vojnici VRS zadržali su više od 1.000 muškaraca u sličnim stravičnim uslovima u školi u **Petkovcima**. Zarobljenici su pretrpjeli neizrecivo fizičko zlostavljanje od strane vojnika VRS-a. Neki zarobljenici pribjegavali su konzumiranju vlastitog urina zbog nepodnošljive vrućine i dehidracije. Vojnici VRS izvodili su muškarce vani u malim grupama, tjerali ih da se skinu do struka i da skinu cipele, a ruke su im vezali iza leđa. Ti su muškarci prevezeni do obližnje brane, gdje su postrojeni i strijeljani.¹²

Najmanje 1.200 muškaraca prebačeno je 14. jula u već prepunu školsku salu u selu Pilica. Pripadnici VRS nastavljali bi s uskraćivanjem hrane i vode; prema navodima, nekoliko zarobljenika umrlo je od posljedica dehidracije tokom dvodnevног zatočenja. Vojnici VRS 16. jula vezali su zarobljene muškarce te ih prevezli na **Vojnu ekonomiju Branjevo**. Zarobljene muškarce, potpuno bespomoćne, često bi ponižavali i tukli nakon čega bi uslijedilo strijeljanje. I narednog dana nastavljeno je strijeljanje zarobljenika. Muškarci koji nisu odmah ubijeni ostavljeni su da dugo pate prije smrti. Nakon što su ova masovna pogubljenja završena, vojnici VRS nastavili su sa ubijanjem u Domu kulture u **Pilici** gdje su bombama i puškama ubili još 500 muškaraca.¹³

Posljednje masovno pogubljenje od oko 1.000 muškaraca izvršeno je u blizini mjesta **Kozluk** između 15. i 16.-og jula.¹⁴ Brojna manja pogubljenja su se nastavila dešavati u narednim danima, uključujući pogubljenje deset bosanskih muškaraca 19.-og jula u blizini **Nezuka**,¹⁵ i pogubljenje oko 150 bošnjačkih muškaraca u Maćesima¹⁶ oko 20.-og jula.

¹¹ Ibid., 77-80.

¹² Ibid., 81-83.

¹³ Ibid., 87-89.

¹⁴ Tužilac protiv Momčila Perišića, IT-04-81-T, Druga odluka u vezi sa činjenicama o Srebrenici, 9, (30. septembar 2009. godine).

¹⁵ Ibid., 10.

¹⁶ Tužilac protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, arhivirana verzija, 29. august 2009. godine,

<https://web.archive.org/web/20090829194758/http://www.un.org/icty/indictment/english/kar-ii951116e.htm>.

Prikrivanje dokaza

U kontekstu bosanskog genocida, negiranje se odvijalo istovremeno sa ubijanjem, deportacijom i operacijom koncentracionih logora. Za vrijeme i neposredno nakon genocida u Srebrenici, počinitelji, pod zaštitom institucija sistema RS-a, kontinuirano su lagali međunarodnu zajednicu o događajima koji su se odvijali u i oko enklave, te sudjelovali u sistematskom prikrivanju, uništavanju i kontaminiranju svih dokaza o ovim kriminalnim aktivnostima. Najzahtjevniji dio prikrivanja – pokopavanje, sahranjivanje, ekshumacija i ponovno pokopavanje žrtava - obično se odvijao pod okriljem noći, uz neku vrstu suradnje između vojske, policije i civilnih struktura.

Izgovor za zločine

Kampanja dezinformisanja oko genocida u Srebrenici započela je onog trenutka kada su snage VRS-a započele napad na enklavu. Politički i vojni čelnici RS-a pozivali su se na lažnu naraciju o "terorističkim aktivnostima" koje su snage ARBiH-a provodile iz "sigurne zone" UN-a kako bi opravdale intenziviranje napada. U pismu komandantu snaga UN-a u Bosni i Hercegovini iz jula 1995. godine, Ratko Mladić je napisao da je bosanska vojska izvela napade iz enklave čija su meta bili srpski civili i koji su prouzrokovali više od stotinu žrtava. Što se tiče predstojećeg genocida u Srebrenici, on je napisao da „ova akcija ima za cilj neutraliziranje terorista. Naše aktivnosti nisu usmjerene protiv civila ili UN-a.”¹⁷ Mladićeve tvrdnje su vjerno ponavljanje među drugim elementima političkog i vojnog establišmenta RS-a, i prosto su neistinite.

Uprkos tome što je 11. jula pred novinarskim ekipama otvoreno izjavio da je "vrijeme osvete", Mladić i njegovi oficiri poduzeli su izvanredne mjere kako bi njihove namjere u Srebrenici izgledale sve osim onoga što jesu - genocid. Dan nakon ove izjave, naprimjer, u Potočare je stiglo nekoliko vatrogasnih vozila i nekoliko cisterni. Ispred televizijskih ekipa, vojnici VRS-a dijelili su bošnjačkim izbjeglicama hljeb, bombone i vodu iz kamiona. Čim su se kamere isključile, vojnici su oduzeli hranu i vodu, ostavivši okupljenu masu zbuњenom i uplašenom. Vojnici VRS-a su nekoliko puta poručili holandskim oficirima UN-a i okupljenoj masi u Potočarima da svi koji se predaju neće biti povrijeđeni. Istog dana kada je odigrana predstava sa vatrogasnim kamionom, Ratko Mladić je obavijestio stanovnike Srebrenice da će „svi koji žele otići biti prevezeni, veliki i mali, mlađi i stari. Ne bojte se, samo polako. Pustite žene i djecu najprije ... Niko vam neće našteti.”¹⁸ Ubrzo nakon toga, vojnici VRS počeli su odvajati muškarce od žena i djece.

To je učinjeno pod izgovorom provjere muškog stanovništva zbog ratnih zločina, ali u stvarnosti se takvo provjeravanje nije dogodilo. Vojnici VRS odveli su skoro sve srebreničke muškarce, koji su bili svi civili, u zatočeničke centre, a zatim na mjesta masovnog pogubljenja. Da bi obmana bila veća, vojnici VRS-a prisvojili su uniforme UN-a i transportna vozila holanskog bataljona u Potočarima. Maskirajući se u međunarodne mirovne snage, vojnici VRS-a bili su u stanju da vrše zločine uz manje početno propitivanje, a da izbjegnu izazivanje veće panike.

¹⁷ Samantha Power, "Bosnian Serbs Seize 'Safe Area'; Fall of Srebrenica Enclave Challenges U.N., Prompts Warnings of Pullout," *The Washington Post*, July 12, 1995.

¹⁸ Chris Hedges, "Serbs Start Moving Muslims Out of Captured Cities," *The New York Times*, July 13, 1995.

Snage UN-a smještene u enklavi nisu bile samo nevini promatrači, nego su direktno omogućile obmanu VRS-a kako činjenjem, tako i nečinjenjem. U danima i sedmicama prije napada na Srebrenicu, holandske snage nisu uočile jasne naznake nadolazeće ofanzive, uključujući pokrete trupa, gomilanje novih snaga i dopremu velikih zaliha goriva i potrepština. Kako se genocid u Srebrenici odvijao, tako se saučesništvo snaga UN-a nastavilo. Holandske snage ne samo da nisu intervenisale kako bi zaštitile civilno stanovništvo Srebrenice, nego nisu ni izvijestile o očiglednoj eskalaciji, prirodi nasilja i nadolazećoj srpskoj genocidnoj namjeri. U istragama koje su uslijedile nakon pada enklave pojavile su se još šokantnije optužbe o holandskom neprimjerenom ponašanju tokom genocida u Srebrenici, uključujući prikrivanje i uništavanje inkriminirajućih i dokaza koji su mogli spasiti živote.¹⁹

“Asanacija” i uništavanje dokaza

U julu 1995., VRS je pokušala sakriti zločine sahranjujući tijela žrtava Srebrenice u niz primarnih masovnih grobnica u blizini mjesta pogubljenja. Javno otkriće ovih masovnih grobnica, međutim, potaknulo je još složeniju i sofisticiraniju operaciju prikrivanja između avgusta i novembra 1995. godine. Tokom tog perioda, VRS je ekshumirala tijela iz većine primarnih grobnica, i to u jako organizovanoj i sistematskoj operaciji, i prevezla ih na mjesta sekundarnih grobnica.

U nekim slučajevima, VRS je ekshumirala tijela pokopana u tim sekundarnim grobnicama, transportirala ih i treći put ih pokopala u tercijarne masovne grobnice. Operacija ponovnog ukopavanja okarakterizirana je kao asanacija, izraz koji označava sanitarne ili higijenske mjere. Sistemski proces pljačke masovnih grobnica i naknadno premještanje posmrtnih ostataka u sekundarne i tercijarne lokacije u pokušaju zataškavanja masovnog ubojstva fenomen je koji izvan konteksta bosanskog genocida nije viđen nigdje drugdje u svijetu. Akciju zataškavanja prvobitno su potajno izvršile inžinjerske jedinice zvorničke i bratunačke brigade koje su djelovale pod rukovodstvom glavnog štaba VRS-a. Međutim, kada se su vojni resursi pokazali nedovoljnim za ogroman zadatak koji je pred njima, čelnici RS-a bili su primorani da koriste civilnu radnu snagu i infrastrukturu u svom zločinačkom poduhvatu, uključujući javna komunalna poduzeća iz Zvornika i Bratunca.²⁰

Čak imajući u vidu i slične operacije srpskog Ministarstva unutrašnjih poslova na Kosovu 1999. godine,²¹ operacija zataškavanja poslije genocida u Srebrenici upečatljiva je ne samo po nivou organizacije, već i po rasprostranjenosti. Dok ekshumaciju, transport i ponovni ukop hiljada tijela može narediti jedna osoba, takav naporan i složen poduhvat zahtijeva rad, resurse i saučesništvo stotina ako ne i hiljada pojedinaca. Pravne, ali i društvene implikacije tako raširenog sudjelovanja su nevjerojatne.

Dok će samo nekolicina visokopozicioniranih lidera biti privredna pravdi i osuđena za zločine počinjene u Srebrenici, zataškavanje pokazuje da nisu samo ovi lideri, već da je i veliki dio društva bio svjestan onoga što se događa u Srebrenici, a što je još važnije – i nezakonitosti tog čina. Rat mogu voditi malobrojni i moćni; ubijanje može vršiti određeni broj odabranih jedinica; organizirana i prikrivena zavjera za prikrivanje dokaza u obliku

¹⁹ Prema izvještaju Human Right's Watcha, "Pad Srebrenice i neuspjeh UN misije u Bosni i Hercegovini", objavljenom u oktobru 1995., postoji vjerodostojni dokazi da su UN snage zatajile popis nestalih muškaraca iz baze Potočari kojim su trebali osigurati njihovu sigurnost nakon pada enklave, kao i uništite video snimke kršenja ljudskih prava od strane vojnika VRS kod holandske baze.

²⁰ Emir Suljagić, *Srebrenica MCMXCV* (Sarajevo: Vrijeme, 2017), 30-31.

²¹ Ibid.

hiljada osakaćenih tijela, međutim, inkriminira cijele zajednice i ukazuje na veći društveni projekt čiji je Srebrenica bila samo dio. Uništavanje dokumentarnih dokaza nakon ratnih zločina bilo je sastavni dio kampanje prikrivanja i negiranja činjenica. Kao što svjedočenja nekoliko zvaničnika političkog i vojnog rukovodstva RS-a u MKSJ-u pokazuju, nakon što su pažljivo dokumentirali svoje zločine u skladu sa standardnom procedurom, poduzeta je opsežna operacija uništavanja onih dokumenata za koje se smatralo da su bili inkriminirajući. Priznajući svoju krivicu pred MKSJ-om, Momir Nikolić i Dragan Obrenović opisali su i organizirani pokušaj Drinskog korpusa i njegovih jedinica da uništi sve dokumente koji se odnose na genocidnu operaciju u Srebrenici. Nikolić je izjavio da je, u prisustvu svojih nadrađenih, 1996. godine uništilo sve dokumente koji se odnose na Srebrenicu u prisustvu svojih nadređenih.²² Obrenović je, s druge strane, svjedočio da je u sedmicama prije NATO napada 1999. godine na Kosovu, Drinski korpus sistematski premještalo sve dokumente vezane za Srebrenicu u JNA u Srbiju, kako bi spriječio njihovo otkrivanje od strane međunarodnih snaga u Bosni i Hercegovini.²³

Otkrivanje dokaza

U augustu 1995. američka državna tajnica Madeline Albright obznanila je međunarodnoj zajednici prve dokaze o zločinima u Srebrenici. Na zatvorenom zasjedanju Vijeća sigurnosti UN-a, Albright je predstavila fotografije snimljene iz zraka američkim vojnim špijunskim avionima na kojima se vide nedavno iskopane masovne grobnice u Novoj Kasabi. Ubrzo nakon toga, David Rhode, američki novinar, posjetio je lokaciju identificiranu na fotografijama i naišao na ljudsku nogu koja je virila iz zemlje, kao i razne lične stvari koje su pripadale žrtvama. U svjetlu ovih otkrića, uslijedila je detaljna istraga koja je otkrila istinu o zločinima koji su počinjeni u i oko Srebrenice u julu 1995. godine, kako bi se počiniovi priveli pravdi.

Široka operacija prikrivanja koju je izveo VRS je znatno otežala posao istražitelja i DNK analitičara. Američki obavještajni stručnjaci igrali su kritičnu ulogu koristeći satelitske fotografije za identificiranje lokacija masovnih grobnica, koje su zatim iskopali i analizirali međunarodni timovi naučnika. Identifikacija žrtava ekshumiranih iz masovnih grobnica u i oko Srebrenice predstavlja težak zadatak. Tokom prikrivanja od strane VRS, tijela u različitim fazama raspadanja ekshumirana su, prevožena i ponovo pokopavana, ponekad i više puta, uz korištenje teške mašinerije. Tokom ovog procesa, tijela su dodatno raskomadana i pomiješana, što je u velikoj mjeri zakomplikovalo postupak identifikacije. U nekim su slučajevima posmrtni ostaci jedne osobe pronađeni u čak četiri različite grobnice, tako da je za identifikaciju jedne žrtve bilo neophodno čak trinaest DNK testova.

Dugogodišnji napori međunarodnih naučnika omogućili su istražiteljima da rekonstruišu zločine koji su se dogodili u Srebrenici. Upoređivanjem tla, uzoraka tkiva, fragmenata odjeće i drugih dokaza s mjesta ovih zločina došlo se do razumijevanja gdje i kako su žrtve ubijene, te procesa u kojem su njihova tijela premještena u mrežu desetaka masovnih grobnica. Do danas su u Srebrenici i okolnim općinama ekshumirane 94 masovne grobnice, a posmrtni ostaci više od 6.900 žrtava pozitivno su identificirani.²⁴

²² Zajednički prijedlog za razmatranje sporazuma o izjašnjavanju o krivici između Momira Nikolića i tužilaštva., Izjava o činjenicama i prihvatanju odgovornosti, 6. maj 2003. godine, MKSJ

²³ Dragan Obrenović, Tužilac protiv Vidoja Blagojevića i Dragana Jokića, 3. oktobar 2003., Transkript, str. 2562

²⁴ International Commission on Missing Persons, "Srebrenica Figures as of 28 June 2019," <https://www.icmp.int/wp-content/uploads/2017/06/srebrenica-english-2019.pdf>.

Ipak, potraga se nastavlja za više od 1.700 žrtava koje se još vode kao nestali. Za porodice žrtava postupak identifikacije posmrtnih ostataka njihovih najmilijih često je veoma traumatičan. U većini slučajeva samo se dio ostataka žrtve može naći, identificirati i pripremiti za ukop u Memorijalnom centru u Potočarima. Čak i kada su porodice u stanju postići neki stepen prihvaćanja i mira zbog ukopa čak i fragmentarnih ostataka, njihovoj boli rijetko ima kraja. U mnogim slučajevima dodatni posmrtni ostaci žrtava se pronalaze čak i nakon prvobitnog ukopa, tako da ove porodice moraju ponovo proživjeti novu bol pronalaskom i ukopom svakog novog fragmenta.

PROCESUIRANJE I PRESUDE

Ljubiša Beara

Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda 1993. godine osnovalo je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju za procesuiranje masovnih ubistava i teških kršenja međunarodnog prava počinjenih tokom rata u Bosni i Hercegovini. Dok je MKSJ formalno raspušten u decembru 2017. godine, preostale funkcije suda uključujući nadzor nad presudama i razmatranje žalbi i dalje su pod nadležnošću Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove (IRMCT).

Ubrzo nakon uspostavljanja, Sud je optužio predsjednika Republike Srpske Radovana Karadžića i komandanta VRS-a Ratka Mladića za genocid u Srebrenici. Karadžić i Mladić uhapšeni su trinaest, odnosno šesnaest godina kasnije, nakon što su se više od deceniju skrivali u Srbiji i RS-u. Apelaciono vijeće MKSJ je proglašilo Karadžića

krivim za genocid u Srebrenici i osudilo ga na kaznu doživotnog zatvora 20. marta 2019. godine. Mladić trenutno čeka presudu po žalbi, nakon što je 22. novembra 2017. godine također osuđen na doživotni zatvor.

U maju 1996. Dražen Erdemović je osuđen na 5 godina zatvora zbog kršenja zakona i običaja ratovanja. Ovo suđenje dalo je ključni zamah krivičnom gonjenju počinitelja i traženju pravde za zločine u Srebrenici.

MKSJ je 2001. godine generala Radislava Krstića osudio za genocid na 46 godina zatvora (kazna koja je 2005. smanjena na 35 godina zatvora). Ovo je bila prva presuda Haškog tribunala za genocid.

U junu 2010. godine bivše starještine Vojske RS-a potpukovnik Vujadin Popović i pukovnik Ljubiša Beara osuđeni su na doživotnu kaznu zatvora zbog genocida nad Bošnjacima u Srebrenici kao učesnici u udruženom zločinačkom poduhvatu.

Pet starješina vojske i policije RS-a naknadno je dobilo zatvorske kazne za učešće u srebreničkoj operaciji: poručnik Drago Nikolić (35 godina zatvora); bivši zamjenik komandanta Specijalne brigade policije RS-a Ljubomir Borovčanin (17 godina zatvora); bivši komandant Zvorničke brigade Vinko Pandurević (13 godina zatvora); bivši načelnik za operativne i nastavne poslove i zamjenik načelnika Glavnog štaba VRS Radivoje Miletić (18 godina zatvora); i bivši general Milan Gvero (5 godina zatvora).

U decembru 2012. godine Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju osudio je generala Zdravka Tolimira, bivšeg pomoćnika Ratka Mladića za bezbjednosno-obavještajne poslove u Vrhovnoj komandi vojske RS-a, proglašivši ga krivim za genocid i osudivši ga na doživotnu zatvorsku kaznu.

Naknadne presude starješinama VRS-a za zločine u Srebrenici uključuju: bivšeg pomoćnika komandanta za bezbjednost Bratunačke brigade, Momira Nikolića (20 godina zatvora); bivšeg komandanta Bratunačke brigade Vidoja Blagojevića (15 godina zatvora); bivšeg starješinu VRS i JNA i načelnika štaba Zvorničke brigade, Dragana Obrenovića (17 godina zatvora); i bivšeg načelnika inžinjerije Zvorničke brigade, Dragana Jokića (9 godina zatvora). Sud Bosne i Hercegovine nastavio je sa procesuiranjem njihovih potčinjenih, neposrednih izvršilaca zločina.

Presudom u procesu koji je Bosna i Hercegovina vodila protiv tadašnje Savezne Republike Jugoslavije na Međunarodnom sudu pravde u Hagu, dvanaest godina nakon zločina u Srebrenici, MSP je također utvrdio da su, uz podršku Republike Srbije, "bosanski Srbi planirali i izvršili genocid u Srebrenici."

Radovan Karadžić

POSLIJERATNO PORICANJE GENOCIDA

Negiranje genocida odnosi se na svaki pokušaj poricanja, relativiziranja ili minimiziranja genocida i sve se više prepoznaje kao završna faza samog genocida. Kako piše Richard Hovannisian:

Nakon fizičkog uništenja jednog naroda i njegove materijalne kulture, pamćenje je sve što preostaje i predstavlja posljednju metu. Potpuno uništenje naroda zahtijeva zabranu pamćenja i gušenje sjećanja. Falsifikovanje, obmana i poluistine umanjuju ono što je bilo na ono što je moglo biti ili možda ono što uopće nije bilo.²⁵

Za ljudе koji su preživjeli masovno nasilje, kao i za porodice žrtava, negiranje pokreće obnavljanje боли. Ne samo da pokušava osporiti njihove patnje iz prošlosti, već cilja на živa sjećanja na traumu, koja su sastavni dio kolektivnih procesa rehabilitacije identiteta kao i individualnog psihološkog svođenja računa. Za žrtve i njihove porodice tvrdnje negatora predstavljaju oblik poniženja, posebno kada potiču ili se prenose iz vrhova društva.

U ovom trenutku, poricanje genocida postaje ne samo ogorčenje koje trpi historijski proganjena grupa, već predstavlja i potencijalnu prijetnju. Kada se nasiljem počinjenim nad ovom grupom prikupljaju politički poeni, nemoguće je odbaciti mogućnost da je to nagovještaj za novo nasilje nad marginaliziranim manjinom. Negiranje genocida osnažuje i ohrabruje počinitelje; u nedostatku društvenog konsenzusa o historijskim činjenicama i moralnom deliktu nasilja iz prošlosti, sve je veća mogućnost da se nasilje ponovi.

²⁵Richard G. Hovannisian, *Remembrance and Denial* (Detroit: Wayne State University Press, 1998), 202.

Elementi poricanja

Uprkos neoborivim forenzičkim dokazima i višestrukim uvjerljivim presudama najcjenjenijih svjetskih sudova, poricanje genocida u Srebrenici i dalje postoji kako u Srbiji, tako i u RS-u i u krugovima međunarodne zajednice naklonjenim tim politikama. Među odgovornima za širenje revizionističkih narativa o genocidu u Srebrenici nalaze se politički akteri na svim nivoima države i vlasti ispod nivoa države, kao i akademска zajednica, novinari i razne druge institucije.

Za pojedince koji djeluju unutar kognitivne matrice negiranja genocida, alternativni narativi koji nastaju ovim oblikom nelegitimnog historijskog revizionizma mogu pomoći u ublažavanju kognitivne disonance između načina na koji čovjek želi zamisliti sebe ili svoju nacionalnu ili društvenu grupu i stvarnosti historije čiji zločini su očiti. U zajednicama u kojima je negiranje postalo politički i društveno uvriježen stav, nepoštivanje takvog stava može također ugroziti nečije materijalne interese. Gubitak društvenih veza, društvenog položaja, pa čak i mogućnosti zaposlenja mogu biti posljedice za one koji se suprotstave dominantnom narativu negiranja. Za međunarodne aktere koji nemaju udjela u lokalnoj ili regionalnoj politici, ali i dalje istrajavaju u negiranju izvan dominantnog kognitivnog okvira i protivno globalnom konsenzusu, koristi od takvog stava su manje jasne.

Negatori genocida u Bosni i Hercegovini i Srbiji

Negiranje genocida u Srebrenici igra veliku ulogu u regionalnoj politici Balkana, posebno u Srbiji i Bosni i Hercegovini, gdje je duboko isprepleteno s pojmom odgovornosti. **Dokumentacioni centar Republike Srpske za istraživanje ratnih zločina**, zajedno sa **Biroom RS-a za odnose sa MKSJ**, izdao je takozvani **“Izvještaj o slučaju Srebrenica”** 2002. godine. Među višestrukim uvredljivim tvrdnjama iz izvještaja, navodi se da u Srebrenici nije ubijeno više od 2.000 Bošnjaka, te da su svi bili naoružani vojnici, a ne civilni.

Upućujući na genocid u cijelosti kao na "navodni masakr", u Izvještaju se optužuje Međunarodni odbor Crvenog krsta da je izmišljao nalaze o Srebrenici. Osuđen od strane Ujedinjenih nacija i Međunarodne krizne grupe kao slučaj historijskog revizionizma, ovaj je Izvještaj bio tek u opsežnom nizu službenog negiranja genocida u Srebrenici.

U kratkom periodu u toku 2004. godine izgledalo je kao da je postignut određeni napredak ka priznavanju genocida u Srebrenici u ime vlade RS-a. Pod pritiskom Visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu krajem 2003. osnovana je komisija RS-a za provođenje istrage o Srebrenici. Zvanično naslovljena kao "Komisija za istraživanje događaja u Srebrenici i oko nje između 10. i 19. jula 1995. godine", komisija je konačno predala svoj konačni izvještaj u junu 2004. godine, nakon čega je usvojen dodatak u oktobru iste godine. Žestoko kritikovan od nacionalističkih elemenata vlasti RS-a, službeni izvještaj je priznao da su vojnici VRS-a ubili najmanje 7.000 muškaraca i dječaka u Srebrenici. Pozivajući se na „ograničeno vrijeme“ i potrebu da se „maksimiziraju resursi“, Komisija je takođe prihvatile „historijsku pozadinu i činjenice navedene u drugostepenoj presudi ‘Tužilac protiv

Radislava Krstića”, osuđenog pred MKSJ za „pomaganje i podstrekivanje u genocidu počinjenom u Srebrenici.”²⁶ Kasnije te godine, predsjednik RS-a Dragan Čavić lično je u ime vlasti RS-a uputio službeno izvinjenje: “Iz izvještaja se jasno vidi da su ogromni zločini počinjeni na području Srebrenice u julu 1995. godine. Vlada RS-a dijeli bol porodica srebreničkih žrtava, iskreno joj je žao i izvinjava se zbog tragedije.”²⁷

Međutim, ova zapanjujuća zabrinutost u vlasti RS bila je kratkotrajna. Nacionalistički elementi, koji su bili frustrirani izvještajem ubrzo su postali čelnici Vlade RS. U martu 2008. godine, RS je započela finansiranje nevladine organizacije nazvane **Istorijski projekat Srebrenica**, registrovane u Holandiji. Svjesno oponašajući jezik i prakse zapadnih nevladinih organizacija povezanih s tranzicijskom pravdom i pomirenjem, Istorijski projekat Srebrenica negirao je sudski utvrđene činjenice genocida u Srebrenici i nastojao preoblikovati događaje iz jula 1995. godine u okviru lažnog historijskog narativa.²⁸

U skladu s ovim službenim usklađivanjem sa stavovima iz prvog izvještaja RS-a o slučaju Srebrenica, Vlada RS-a u aprilu 2010. godine pokrenula je reviziju izvještaja iz 2004. godine, tvrdeći da je bio produkt međunarodnih pritisaka i da je grubo preuveličao broj bošnjačkih žrtava u Srebrenici.

U godinama koje su uslijedile, članovi Vlade RS-a kontinuirano su širili revisionističke narative o genocidu u Srebrenici. Najglasniji, **Milorad Dodik**, aktuelni član Predsjedništva BiH iz reda srpskog naroda, nazvao je genocid u Srebrenici “izmišljenim mitom,”²⁹ kao i “najvećom obmanom dvadesetog vijeka.”³⁰ Osim što je opovrgnuo izvještaj za 2004. godinu i izvinjenje porodicama žrtava genocida u Srebrenici, Dodik je predvodio najnovije pseudo-historijske poduhvate kako bi ponovo napisao srebrenički narativ.

Aktuelna predsjednica RS-a, **Željka Cvijanović** podržala ga je u tim nastojanjima, uključujući i nedavnu konferenciju pod nazivom „Srebrenica, stvarnost i manipulacija“, na kojoj je tvrdila da se Srebrenica mora posmatrati u kontekstu zločina koje je Armija RBiH počinila nad bosanskim Srbima.³¹

²⁶ Republika Srpska Government, THE EVENTS IN AND AROUND SREBRENICA BETWEEN 10th AND 19th JULY 1995, (2002), 4, accessed at https://web.archive.org/web/20110301032417/http://trial-ch.org/fileadmin/user_upload/documents/trialwatch/Srebrenica_Report2004.pdf.

²⁷ Bosnian Serb government apologizes for killings,” NBC News, July 11, 2004, http://www.nbcnews.com/id/6455646/ns/world_news/t/bosnian-serb-government-apologizes-killings/#.XjwXOTJKjIU.

²⁸ Lara J. Nettlefield and Sarah Wagner, *Srebrenica in the Aftermath of Genocide* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 280-281.

²⁹ Zamira Rahim, “Srebrenica Genocide is ‘Fabricated Myth,’ Bosnian Serb Leader Says,” *Independent*, April 14, 2019, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/srebrenica-massacre-genocide-milorad-dodik-bosnia-myth-a8869026.html>.

³⁰ Katharina Bart and Maja Zuvela, “Bosnian Serb Leader: Srebrenica was 20th century’s ‘Greatest Deception,’” Reuters, June 25, 2015, <https://www.reuters.com/article/us-bosnia-serbia-arrest/bosnian-serb-leader-srebrenica-was-20th-centurys-greatest-deception-idUSKBN0P51OL20150625>.

³¹ “Cvijanovic: View Everything that happened in Srebrenica as a Whole for Objective Picture,” SRNA, April 4, 2019, <http://www.srna.rs/novosti1/683128/cvijanovic-view-everything-that-happened-in-srebrenica-as-a-whole-for-objective-picture.htm>.

Aktuelni načelnik općine Srebrenica Mladen Grujičić, također glasni negator genocida iz 1995. godine, odbacuje presude međunarodnih sudova i pribjegava teorijama zavjere o žrtvama pokopanim u Memorijalnom centru u Potočarima.³²

Mladen Grujičić

Negiranje genocida u Srebrenici na sličan je način prisutno kod srpskog političkog establišmenta. U intervjuu na državnoj televiziji Crne Gore 2012. godine, **Tomislav Nikolić**, tadašnji predsjednik Srbije, izjavio je da "nije bilo genocida u Srebrenici."³³ Pod vođstvom njegovog nasljednika, predsjednika Aleksandra Vučića iz Srpske napredne stranke, srpska vlast i dalje odbija da prizna događaje iz jula 1995. kao genocid, dok su ratni zločinci nakon odslužene kazne u Srbiji naišli na topao prijem i igraju istaknute uloge u političkom i javnom životu zemlje.

³² Igor Spaic, "Srebrenica's Serb Mayor Repeats Denial of Genocide," *BIRN*, April 13, 2017, <https://balkaninsight.com/2017/04/13/srebrenica-s-serb-mayor-repeats-denial-of-genocide-04-13-2017/>.

"Srebrenica 'not genocide' - Serbia's President Nikolic," BBC, June 1, 2012, <https://www.bbc.com/news/world-europe-18301196>.

³³ "Srebrenica 'not genocide' - Serbia's President Nikolic," BBC, June 1, 2012, <https://www.bbc.com/news/world-europe-18301196>.

Prošle godine, 10. jula, dan uoči obilježavanja 24. godišnjice Srebrenice, srpski parlamentarac **Vladimir Đukanović**, takođe iz vladajuće Srpske napredne stranke, postavio je poruku na Triteru: „Želim da čestitam srpskom narodu dan oslobođenja Srebrenice. Hvala generalu Ratku Mladiću na sjajno vođenoj vojnoj operaciji.”³⁴ Samo dva dana nakon ove poruke na tviteru, **Aleksandar Vučić**, srpski ministar odbrane, izjavio je: “srpski narod je preživeo genocide, a nije ga počinio.”³⁵

Pored ovih političara i medijskih kuća koje ih propagiraju, negiranje genocida u Srebrenici široko promovišu vjerske, kulturne i obrazovne institucije, kako u Srbiji, tako i u RS-u. Srpska pravoslavna crkva aktivno pospješuje štetne oblike nacionalizma i u Srbiji i u RS, pri čemu je srpski **patrijarh Irinej** čak izjavio: “Srbija je gdje god Srbi žive.”³⁶ Izgradnja pravoslavne crkve na Budaku 2013. godine u blizini mezarja Memorijalnog centra Srebrenica-Potočari i masovne grobnice srebreničkih žrtava, osuđena je od strane šire međunarodne zajednice kao "besmislena provokacija",³⁷ te je samo još jedan od načina na koji je Srpska pravoslavna crkva pomogla da se utvrdi srpski revizionistički narativ o Srebrenici nakon genocida. Slično tome, u školama i kulturnim centrima širom Srbije i RS-a djecu podučavaju alternativnoj historiji rata u Bosni i Hercegovini, mijenjajući historiju Srebrenice ili je u potpunosti izostavljajući.

³⁴ “Serbian Lawmaker Calls Srebrenica Massacre ‘Liberation,’ Thanks Mladic For ‘Brilliant Military Operation’” Radio Free Europe, July 12, 2019, <https://www.rferl.org/a-serbian-lawmaker-calls-srebrenica-massacre-liberation-thanks-mladic-for-brilliant-military-operation-/30051351.html>.

³⁵ Milica Stojanovic, “Hague Prosecutor Criticises Serbian Politicians for Genocide Denial,” *Balkan Transitional Justice*, July 17, 2019, <https://balkaninsight.com/2019/07/17/hague-prosecutor-criticises-serbian-politicians-for-genocide-denial/>.

³⁶ “Metropolitan Mihailo: It is a sin before God and people not to bow down before Srebrenica victims,” *Patria*, November 2, 2017, <https://nap.ba/news/40206>.

³⁷ Elvira M. Jukic, “Church Accused of ‘Senseless Provocation’ in Srebrenica,” *BIRN*, April 18, 2013, <https://balkaninsight.com/2013/04/18/orthodox-church-urged-to-end-construction-in-srebrenica/>.

Negatori genocida u međunarodnoj zajednici

Izvan okruženja regionalne balkanske politike, niz međunarodnih aktera također se bavi negiranjem genocida u Srebrenici. **Rusija, Kina, Angola i Venecuela** glasale su 2015. godine u Vijeću sigurnosti UN-a da se odbaci rezolucija kojom bi se događaji iz jula 1995. godine u Srebrenici formalno prznali kao genocid.

Sve ove vlade trebale bi biti prepoznate po ovom gnusnom činu političkog kukavičluka.

Ruska Federacija, pak, učinila je više nego bilo koja druga država na negiranju genocida i snaženju srpskog nacionalizma na Balkanu. Rusija je dugo pokušavala da podrije legitimitet Haškog tribunala ponavljajući srpske optužbe da je Tribunal podržavao antisrpske predrasude. Između ostalih pritužbi, Rusija je presude Haškog tribunala ozloglašenim bosansko-srpskim ratnim zločincima Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću nazvala „politiziranim.”³⁸

Ruski državni akteri koriste narative o dugogodišnjem istorijskom, kulturnom i pravoslavnom srodstvu sa srpskim narodom kako bi proširili svoj utjecaj na Balkanu, kao dio svoje šire geopolitičke konfrontacije sa zapadnim silama. U tom smislu, Rusija ne samo da doprinosi historijskim revizionističkim naporima nacionalista i političkih agenata koji se bave negiranjem genocida, već pruža finansiranje, naoružanje i vojnu obuku paravojnim i policijskim snagama u Srbiji i RS-u, stvarajući počinioce novog genocida.

Na Zapadu, gdje nedostaju i geopolitički interes i 'historijsko-kulturno' srodstvo sa Srbijom, negiranje genocida u Srebrenici i dalje postoji uglavnom u ekstremno ljevičarskim akademskim krugovima i medijima.

Možda je od zapadnjačkih revizionista najpoznatiji **Noam Chomsky**, koji je izrazio snažno protivljenje intervenciji NATO-a koja je okončala bosanski rat. Chomsky je takođe tvrdio da su koncentracioni logori RS-a, u kojima su bošnjački zarobljenici ubijani, mučeni i silovani, bili tek pretrpani „izbeglički kampovi“. Chomsky je napisao predgovor za knjigu pod nazivom “Politika genocida” koju su objavili kolege revizionisti **Edward Herman i David Peterson**, koja negira genocid u Srebrenici na osnovu pretjerane tvrdnje da su bosanski Srbi ubijali samo vojnospособне muškarce.³⁹

Herman je također napisao brojne revizionističke članke poput „Politika Srebrenice“ i „Srebrenički masakr je bila gigantska politička prevara“, čiji je koautor John Robels. Ostali istaknuti revizionisti u ovom lijevom intelektualnom taboru negatora genocida uključuju **Johna Pilgera, Michaela Parentia, Jareda Israela, Tariqa Alia, Micka Humea i Dianu Johnston**.

³⁸ “Russia Calls Karadžić's Conviction 'Politicized,'” *Radio Free Europe*, March 25, 2016, <https://www.rferl.org/a/russia-calls-Karadžić-conviction-politicized/27635412.html>.

³⁹ Oz Kateriji, “The West's Leftist 'Intellectuals' Who Traffic in Genocide Denial, From Srebrenica to Syria,” *HAARETZ*, November 24, 2017, <https://www.haaretz.com/opinion/the-west-s-leftist-male-intellectuals-who-traffic-in-genocide-denial-1.5626759>.

Narativi i taktike

Postoji stalna strategija koja je zajednička u većini slučajeva negiranja genocida kroz historiju i širom svijeta. Taktika koja je veoma rasprostranjena je pokušaj minimiziranja prihvaćenog broja žrtva zločina uz navode da su izvještaji o masovnim ubistvima preuveličani i politički motivirani, te da su fotografije i video snimci iz ovih incidenata namješteni.

Uz to, negatori često prizivaju narativ o samoodbrani, nastojeći da uveliko prikažu žrtve kao "pobunjenike", "teroriste" ili, u najmanju ruku, jednako dobro opremljene borce koji su tokom općeg nasilja učestvovali u ratu koji je možda sadržavao 'zločine na svim stranama'. Slično tome, revizionisti često pokušavaju poreći bilo kakvu organiziranost ili genocidnu namjeru, iskorištavajući nejasnoće Konvencije UN-a o sprečavanju i kažnjavanju genocida. Ovi argumenti često se podupiru velikim brojem događaja vezanih za negiranje u obliku narativa koji pokušava prikazati počinitelje kao stvarne žrtve masovnog nasilja i zavjere. Sve ove taktike i više od toga redovno se primjenjuju od strane negatora genocida u Srebrenici.

Oспорavanje broja i identiteta žrtava

Trenutno je u mezarju Memorijalnog centra neposredno uz bivšu bazu UN-a u Potočarima ukopano više od 6.600 identificiranih bošnjačkih žrtava genocida u Srebrenici. U blizini ulaza u mezarje, na polukružnom spomen zidu uklesana su imena ovih žrtava, kao i još više od 1.700 osoba čiji se posmrtni ostaci tek trebaju pronaći ili identificirati. U blizini nalazi se i kamen na kojem je broj žrtava 8.372 za koje je dosad utvrđeno da su nestali u genocidnoj operaciji iz jula 1995. godine. Uprkos činjenicama koje su utvrđene detaljnom istragom potkrijepljenom sa više od dvije decenije rada na DNK analizi, tipičnim strategijama negiranja genocida u Srebrenici osporava se broj žrtava za koje je poznato da su nestale u julu 1995. godine, okolnosti njihove smrti i njihov identitet.

Historijski revizionisti često tvrde da je ukupan broj žrtava ubijenih u Srebrenici drastično manji od sudske potvrđenog broja ubijenih 8.372. Čelnici iz RS-a, poput Milorada Dodika, često navode proizvoljne cifre do 2.000 žrtava i koriste brojne teorije zavjere kako bi objasnili nesklad između njihovih kalkulacija i međunarodnog konsenzusa. Jedan od uobičajenih narativa navodi da su mnoga imena navedena na Zidu sjećanja u mezarju ustvari osobe koje su emigrirale iz Bosne i Hercegovine i žive su i zdrave, žive u Njemačkoj i drugdje u inostranstvu.

Drugi tvrde da mnoga tijela sahranjena u mezarju Memorijalnog centra zapravo pripadaju Srbima ubijenim od strane Bošnjaka u Srebrenici, koji su ukopani pod drugim imenima kao dio šire zavjere. U osnovi neutemeljeni i protivni dostupnim forenzičkim dokazima, ovi se narativi uveliko šire, posebno u RS-u. U slučaju da negatori genocida priznaju da je broj muslimanskih žrtava koje se ubijene u Srebrenici bliži međunarodnom konsenzusu, oni često osporavaju okolnosti smrti žrtava i njihov identitet.

Ponavljamajući tvrdnje iz prvog izvještaja RS-a o Srebrenici, oni tvrde da su mnogi Bošnjaci pokopani u mezarju Memorijalnog centra umrli od uzroka kao što je iscrpljenost i da je većina zapravo ubijena u borbama, kao vojnici ili teroristi, a ne nenaoružani civili. Drugi zajednički diskurs koji negira identitet žrtava i duboko je ugrađen u

historijsku ideologiju srpskog nacionalizma, tvrdi da Bošnjaci ustvari nisu legitiman narod, pa prema definiciji ne mogu biti meta genocida.

Taj sraman narativ ukorijenjen je u vjekovni historijski revizionizam koji se proteže od samog dolaska Turaka Osmanlija na Balkan, a temelji se na nelegitimnoj tvrdnji da su Bošnjaci zapravo samo Srbi čiji su preci izdali pravoslavlje i crkvu prelazeći na islam pod Osmanlijama.

Ovaj historijski narativ potcrtava fanatizam i kontradikciju svojstvenu srpskoj etnonacionalističkoj ideologiji koja istodobno ukazuje na genetsku inferiornost Bošnjaka kao *untermensch*-a i insistira na tome da su oni zapravo, na kraju, samo potomci i izdajice Srba.

Teorije međunarodnih zavjera i preispitivanje sudova

Drugi sveprisutni diskurs negiranja koji se često koristi za jačanje spomenutih revizionističkih narativa navodi da je međunarodni pravosudni konsenzus o genocidu u Srebrenici dio maligne međunarodne zavjere protiv srpskog naroda. Standardna verzija ovog narativa tvrdi da su događaje u Srebrenici tokom i nakon jula 1995. godine režirale promuslimanske, antisrpske, zapadne sile. Ohrabreni riječima Milorada Dodika, negatori insistiraju na tome da je genocid u Srebrenici "inscenirana tragedija s ciljem satanizacije Srba."⁴⁰ Djelujući pod ovom paradigmom negiranja genocida, revizionisti optužuju uticajne strane sile za orkestriranje svega, od samog rata i ukopa tijela na komemoraciji u Potočarima za koju mnogi tvrde da zapadni akteri plaćaju ljude da joj prisustvuju.⁴¹ Unutar ovog okvira, dokazi predstavljeni u haškom tribunalu i Sudu pravde se odbacuju zbog demonizacije Srba, a nalazi najcjenjenijih pravnih institucija u svijetu shodno tome se odbacuju na osnovu zamišljene antisrpske pristrasnosti.

Dodatna taktika se koristi za podrivanje međunarodnog sudskog postupka koji je, van razumne sumnje, utvrdio činjenice vezane za genocid u Srebrenici uz pokušaje iskorištavanja uočenih nejasnoća u UN-ovoj Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju genocida. S takvim pristupom osrednji akademici i lokalni političari maskiraju se kao stručnjaci međunarodnog prava; kolektivna narcisoidnost počinilaca čije su ruke krvave tako se hvata ukoštač u raspravama sa najoštromanjijim svjetskim pravnim umovima i sa dokazima koje su prikupila i pregledala najodgovornija pravosudna tijela na svijetu.

Jedno od najčešćih mimoilaženja s međunarodnim sudskim konsenzusom je pitanje genocidne namjere - odnosno namjere da se uništi grupa u cijelosti ili djelomično - koja je u postupku MKSJ-a i MSP-a temeljno potkrijepljena materijalnim dokazima i izjavama svjedoka. Negatori takođe pokušavaju osporiti nalaze centralne organizacije operacije genocida, kao i zločinačko saučesništvo Vlade Srbije, a oboje je neoborivo utvrđeno dokazima koji postoje. Ranije je razmotrena tvrdnja koja negira autentični grupni identitet Bošnjaka kao sredstvo njihove diskvalifikacije kao legitimne grupe žrtava u slučaju genocida, što također spada u kategoriju ovih lažnih retoričkih argumenata.

⁴⁰ "Bosnian Serb leader Milorad Dodik disputes 1995 Srebrenica genocide," DW, August 14, 2018, <https://apnews.com/b76aa3d8b227474aa065ce3464dca714/Bosnian-Serb-leader-denies-scope-of-Srebrenica-massacre>.

⁴¹ David Rhode, "Denying Genocide in the Face of Science," *The Atlantic*, July 17, 2015, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2015/07/srebrenica-massacre-bosnia-anniversary-denial/398846/>.

Trijumfalizam i nacionalni historijski revizionizam

Negiranje genocida je isprepleteno sa širim historijsko-revizonističkim pothvatom u Srbiji koji nastoji preoblikovati događaje iz druge polovine dvadesetog vijeka kako bi se stvorila održiva osnova za srpsku nacionalističku ideologiju. Ovaj veliki revizionistički projekat, koji potiče najkasnije iz osamdesetih godina prošlog vijeka, vrti se oko rehabilitacije srpskog četničkog pokreta. Za vrijeme Drugog svjetskog rata, termin četnik je korišten da bi opisao srpske borce koji su surađivali s nacistima protiv jugoslavenskih partizana i savezničkih snaga. Naslijeđe četnika s ponosom su obnovili nacionalistički elementi u RS-u kada su počeli ubijati svoje bošnjačke komšije u devedesetim godinama prošlog vijeka nakon raspada Jugoslavije. Od tog vremena rehabilitacija četnika i veličanje ratnih zločinaca iz Drugog svjetskog rata i rat u BiH bili su okosnica srbijanskog revizionističkog pothvata koji ojačava negiranje genocida u Srebrenici.

Zamjena uloga je središnja komponenta ovog revizionističkog diskursa. Na isti način kao što su srpski nacionalistički historičari predstavili četnike kao protagonistе u Drugom svjetskom ratu i žrtve Titovog režima nakon toga, veličali su i četnike u bosanskom ratu, konstruirajući narativ srpske žrtve, u kojem je Srebrenica predstavljena kao dio "oslobodilačkog rata." Glavni zagrljavajući četničkog identiteta i ideologije i poricanja genocida u Srebrenici su recipročni diskursi i u Srbiji i u Republici Srpskoj. Veličaju se zločinci osuđeni za ratne zločine, među kojima su Radovan Karadžić i Ratko Mladić, osobe najodgovornije za genocid u Srebrenici. Oni koji su još živi i ne izdržavaju zatvorske kazne, poput samoprovlanog „četničkog vojvode“ **Vojislava Šešelja**,⁴² dobrodošli su nazad u srpsko društvo i dodijeljene su im uloge od političkog i društvenog značaja. U školama se srpsku djecu uči tim alternativnim nacionalističkim narativima historije dvadesetog vijeka, koji veličaju četnike i negiraju genocid koji je počinjen u Srebrenici.

Ove prakse predstavljaju kulturnu komponentu genocidne politike u Bosni i Hercegovini i mogu se odrediti pojmom "trijumfalizma". U institucijama RS-a trijumfalizam ima više oblika: od izgradnje pravoslavnih crkava u muslimanskim zajednicama do javnih komemoracija uključujući marševe i demonstracije podrške ratnim zločinima, do obilježavanja praznika poput dana RS-a koji je Ustavni sud Bosne i Hercegovine proglašio neustavnim.

U popularnoj kulturi trijumfalizam je sveprisutan na televiziji, u muzici, pa čak i na sportskim stadionima. Milomir Marić, popularni televizijski voditelj u Srbiji, u svoj program je uključio brojne osuđene ratne zločince, među kojima su Vojislav Šešelj i Vinko Pandurević, kao i bjegunce optužene za ratne zločine, poput Tome Kovača. U novembru 2018. godine, u posebno neukusnoj emisiji je gostovao Ratko Mladić, uključivši se u program iz svoje zatvorske ćelije u Haagu. Marić i Šešelj, koji je također bio u studiju, našalili su se s Mladićem, prije nego što se Mladić odjavio nudeći gledaocima „poljupce“ od „Deda Ratka“. Hitovi popularne muzike iz ratnog vremena izvođača poput Baje Malog Knindže, kao i nove pjesme koje slave ratne zločine počinjene nad muslimanima u Bosni, i dalje su sastavni dio srpske muzičke industrije. Osim što slave zločine, stihovi ovih pjesama često dehumanizuju muslimanske žene, što je praksa koja je započela osamdesetih i doprinijela normalizaciji

⁴² Ivana Nikolić, "How Serbia Changed its Mind about World War II History," *BIRN*, February 6, 2020, <https://balkaninsight.com/2020/02/06/how-serbia-changed-its-mind-about-world-war-ii-history/?fbclid=IwAR1dfuLDy-7FwqBSAXVlyAAceO7pWfYxEjqgLL2-Yxl1Y5f0F0lybR2Y7D8>.

sistematskog silovanja muslimanki i djevojčica tokom rata u BiH. Te se teme često koriste, poput "Oj Fatima, gdje su ti dimije, kod četnika, oko redenika". Ove gnusne kulturne i institucionalne prakse omogućile su da se trijumfalizam prenese na poslijeratne generacije srpskog društva. "Nož, žica, Srebrenica" postao je sveprisutni poklič na sportskim stadionima širom Srbije i RS kao i među dijasporom. Slavljenje ratnih zločinaca i slavljenje genocida kroz institucije i popularnu kulturu pretvorilo je zaostavštinu genocida u naslijeđeno "kulturno dobro" u zajednicama počinitelja.

Milorad Dodik

GODINA NEGIRANJA

Posljednjih godina dogodio se niz alarmantnih događaja u vezi s negiranjem genocida u Srebrenici. Usred eskalacije tenzija i straha od ponovnog nasilja u Bosni i Hercegovini, uporno negiranje genocida u Srebrenici opstruira proces poslijeratnog pomirenja i pogoršava klimu političke nestabilnosti. Što je još važnije, prijetnje secesijom i izgradnjom kapaciteta i vojnih sposobnosti u RS-u slute na ponovno nasilje nad već stradalom bošnjačkom zajednicom. Sljedeće studije slučaja i publikacije istaknute su u svrhu ilustracije posebno štetnih i preovladavajućih trendova u negiranju genocida u Srebrenici kako u zemlji, tako i širom svijeta.

Studija slučaja I: Nove istražne komisije

Narodna skupština RS-a je 14. augusta 2018. godine poništila izvještaj o Srebrenici iz 2004. godine koji je priznao nalaze MKSJ-a u presudi Radislavu Krstiću. Potom je pozvala na osnivanje nove komisije koja bi istraživala događaje iz jula 1995. godine u Srebrenici i objavila revidirani izvještaj. U februaru prošle godine RS je na inicijativu Milorada Dodika i SNSD-a najavila uspostavljanje **Nezavisne međunarodne komisije za istraživanje stradanja svih naroda u regiji Srebrenice u periodu 1992 - 1995**, kao i još jedne komisije sa mandatom za istraživanje ratnih stradanja Srba u Sarajevu. Uspostavljanje ovih novih komisija izazvalo je snažne osude kako u Federaciji BiH, tako i u međunarodnoj zajednici. U izjavi nakon najave projekta, ambasada SAD-a u Bosni i Hercegovini osudila je svaki pokušaj negiranja sudske odluke koje su donijeli MSP i MKSJ, savjetujući bosanske Srbe da „poštuju sudske odluke i hrabro se suoče i prihvate istinu, bez obzira na to koliko bolna bila.”⁴³ U otvorenom pismu trideset i jednog međunarodnog stručnjaka za sukob u bivšoj Jugoslaviji kaže se da komisije „predstavljaju vrhunac višedecenijskog negiranja genocida i istorijskog revizionizma od strane vlade SNSD-ove u RS-u.”⁴⁴

Prema riječima **Milorada Kojića**, direktora **Centra za istraživanje rata, ratnih zločina i traženje nestalih osoba RS-a**, „optužbe kojima Vlada Republike Srpske želi minimizirati zločine u Srebrenici su besmislene.”⁴⁵ Ovo mišljenje rasprostranjeno je kod vlasti širom RS-a koje insistiraju na tome da je jedini cilj ovih komisija otkrivanje istine i da neće biti angažirani ni u jednom obliku nelegitimnog historijskog revizionizma. I pored toga što su aktivnosti i metode istraživanja obje komisije još uvijek predmet nagađanja, zvaničnici RS-a ukazuju na međunarodne učenjake koji čine komisije, uključujući dva izraelska historičara holokausta, kao dokaz njihove nepristrasnosti.

Međutim, mnogi su izrazili sumnju u objektivnost i vjerodostojnost međunarodnih stručnjaka za koje se zna da sudjeluju u projektu. Prethodno spomenuto otvoreno pismo tvrdi da komisije čine „pojedinci koji ne predstavljaju ni konsenzualne stavove akademske ni pravne zajednice i koji su pažljivo odabrani da izrade narative koji će unaprijediti revizionističku politiku aktuelne vlade RS-a.”⁴⁶ Zaista, mnogi članovi komisije izrazili su duboko problematične poglede na bosanski genocid, uključujući **Raphaela Israelia** sa Hebrejskog univerziteta u Jeruzalemu, koji je 2011. godine izjavio da je „Holokaust jedini dokazani genocid.”⁴⁷ Ostali članovi optuženi su za korištenje pro-srpskih ili antimuslimanskih predrasuda, uključujući **Adenrelea Shinaba**, nigerijskog eksperta za terorističku organizaciju Boko Haram i bivšeg oficira Vojske Republike Francuske **Patricka Barriota**. Barriot je u Hagu svjedočio u odbrani predsjednika Srbije Slobodana Miloševića, a međunarodni krivični postupak nazvao

⁴³ “US Embassy and OHR condemn the formation of commission for Srebrenica,” *N1 Sarajevo*, February 8, 2019, <http://ba.n1info.com/English/NEWS/a314842/US-Embassy-and-OHR-condemn-the-formation-of-commission-for-Srebrenica.html>.

“Bosnian Serb War Commissions ‘Seeking to Revise Truth,’” Canadian Institute for Research of Genocide, February 22, 2019, <http://instituteforgenocide.org/?p=15099>.

⁴⁴ “Bosnian Serb War Commissions ‘Seeking to Revise Truth,’” Canadian Institute for Research of Genocide, February 22, 2019, <http://instituteforgenocide.org/?p=15099>.

⁴⁵ Albina Sorguc, “Bosnian Serbs’ War Commissions: Fact-Seeking or Truth-Distorting?” *BIRN*, February 25, 2019, <https://balkaninsight.com/2019/02/25/bosnian-serbs-war-commissions-fact-seeking-or-truth-distorting/>.

⁴⁶ Eric Gordy, et al., “Truth and Revision in Bosnia and Herzegovina,” accessed at https://balkaninsight.com/wp-content/uploads/2019/02/RS_Comission_FINAL_II.pdf.

⁴⁷ Наташа Јовановић, “RAFAEL IZRAELI Podrška islamu je ubistvo hrišćanstva,” *Pecat*, July 7, 2011, <http://www.pecat.co.rs/2011/07/rafael-izraeli-podrska-islamu-je-ubistvo-hriscanstva/>.

je "optužnicom srpskom narodu". Iznio je i mišljenje da su se Srbi tokom rata u Bosni samo branili od radikalnih islamskih terorista.⁴⁸

Očekuje se da će izvještaji novih komisija u RS biti objavljeni ove godine. U međuvremenu, postoje dodatne glasine o potencijalnoj zajedničkoj diplomatskoj inicijativi Beograda i Banjaluke za pokretanje još jedne međunarodne komisije za istraživanje rata u Bosni i događaja u Srebrenici.⁴⁹ Osnovno opravdanje za ovakvu komisiju je takozvani **'Britanski arhiv'**, kolekcija dokumenata⁵⁰ sa kojeg je nedavno skinuta oznaka tajnosti od strane britanskog ministarstva odbrane koji je zadirio beogradsku štampu koja tvrdi da se ovim Srbi jasno oslobođaju od odgovornosti za genocid u Srebrenici. To, naravno, ne стоји. Međunarodni sudovi već su dovoljno diskreditirali najsporniji argument koji se temelji na izvještajima da bosanskim Srbima nedostaje opći plan za zauzimanje sigurne zone Srebrenice. Podaci sadržani u britanskim dokumentima nisu osobito novi i nema razloga vjerovati da bi, da su ove informacije bile dostupne ranije, značajno uticale na ishod suđenja. Ipak, revizionisti u Srbiji i Bosni i Hercegovini iskoristili su objavljivanje novih informacija kako bi pojačali svoje najnovije napade na istinu o genocidu u Srebrenici i opravdali osnivanje najnovijih istražnih komisija.

⁴⁸ Sorguc, "Bosnian Serbs' War Commissions," February 25, 2019.

⁴⁹ "Novosti: International Commission on Srebrenica?" *B92*, January 8, 2020,

https://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2020&mm=01&dd=08&nav_id=107753.

⁵⁰ These documents are available for download from the website of the National Archives of the United Kingdom, and can be found at the web address <https://www.nationalarchives.gov.uk/about/news/prime-ministers-papers-from-1996-released/?fbclid=IwAR1tMLz0icA0ud7FuzJ3TA5h-4w-jW6vXhy-9CMdBWAVh9ZHsadVQ5UjpAI>.

Studija slučaja 2: Općina Srebrenica

Incidenti koji su se dogodili u općini Srebrenica posljednjih godina su indikator događanja na širem području RS-a. Izbori 2016. godine na kojima je **Mladen Grujičić** izabran kao prvi srpski načelnik poslijeratne Srebrenice ojačali su nacionalističke srpske elemente koji se bave negiranjem genocida u lokalnoj zajednici. Sam Grujičić pokazao se kao osoba koja sije razdor i javno je negirao genocid u Srebrenici u svakoj prilici. Pored toga što je odbio prihvati presude o genocidu u Srebrenici koje su donijeli međunarodni sudovi, Grujičić je u više navrata doveo u pitanje i broj žrtava genocida u Srebrenici, tvrdeći da su mnoga grobna mjesta u mezaru u Memorijalnom centru u Potočarima lažna.⁵¹ Javno je hvalio osuđenog ratnog zločinca Radovana Karadžića kao heroja,⁵² i pridružio se srpskom nacionalističkom horu koji pokušava rehabilitovati fašistički četnički pokret.⁵³

Grujičić je bio samo jedan od mnogih istaknutih zvaničnika na promociji knjige koja se održala u Srebrenici prošlog marta pod nazivom “Bitka u Srebrenici: Rat za civilizaciju” (vidi naredni odjeljak o publikacijama). Ostali prisutni bili su potpredsjednik Skupštine **Radomir Pavlović**, predsjednik lokalnog SDS-a **Momčilo Cvjetinović**, te protovjerej Srpske pravoslavne crkve u Srebrenici i monah manastira u Karnom.

Prošlog juna, uoči 24. godišnjice genocida u Srebrenici, nevladina organizacija **Istočna alternativa** postavila je u Srebrenici ploču s natpisom „U slavu i pomen nevino postradalim Srpskim žrtvama regije Birač i Podrinja od 1992. do 1995. godine počinjenim od strane muslimanskih hordi.“ Ploča je tada uklonjena, ali ovo isto udruženje odgovorno je za postavljanje plakata širom Srebrenice na kojima je i lik generala Ratka Mladića uz riječi „Genocida nije bilo“ i „Bog te poživeo i zdrav nam bio“. Lica ratnih zločinaca poput Ratka Mladića i Radovana Karadžića često se vide u i oko Srebrenice, na zastavama, transparentima i majicama koje s ponosom prikazuju stanovnici Srebrenice Srpske etničke pripadnosti.

Na pravoslavni Božić ove godine konvoj od oko 20 vozila prošao je kroz Srebrenicu i kompleks Memorijalnog centra u Potočarima mašući srpskim zastavama i puštajući nacionalističku četničku muziku. Jasan je pokušaj zastrašivanja, a ovaj incident je trenutno pod istragom bosanskih vlasti.⁵⁴ Sličan incident dogodio se i prošle godine na pravoslavni Božić, kada su pored nacionalističkog karavana, pojedinci razbacivali i svinjske otpatke u blizini ulaza u Memorijalni centar, u islamofobičnom činu s ciljem skrnavljenja počivališta hiljada Bošnjaka. Zaposleni u Memorijalnom centru Srebrenica-Potočari i bošnjački stanovnici Srebrenice se osjećaju nesigurno u ovom okruženju, povlačeći paralele između ovih agresivnih nacionalističkih provokacija i onih koje su počinjene prije i za vrijeme rata 1992.-1995.

Incident u Prvoj osnovnoj školi u Srebrenici ove godine naglašava jačanje podjela od strane etnonacionalističke ideologije na svim nivoima ove zajednice. Na društvenim mrežama pojavila se zapaljiva fotografija snimljena u učionici za vjerouaku u školi, na kojoj je prikazano devet učenika srpske nacionalnosti koji pokazuju simbole srpskog nacionalizma uz natpis „Braća četnici“. Školska uprava pod kontrolom lokalnih vlasti u velikoj mjeri ne

⁵¹ Peter Oborne and Alastair Sloan, “Massacre of Muslims: a town still in denial,” *Middle East Eye*, July 6, 2017, <https://www.middleeasteye.net/fr/node/64514>.

⁵² BBC News Insight, “Srebrenica massacre: A survivor’s fight for justice,” May 5, 2017, https://www.youtube.com/watch?v=Lxq4DhzATQ&list=PLxnQXiyTA_SvdTdlurjLOU3ljdwdBRhr.

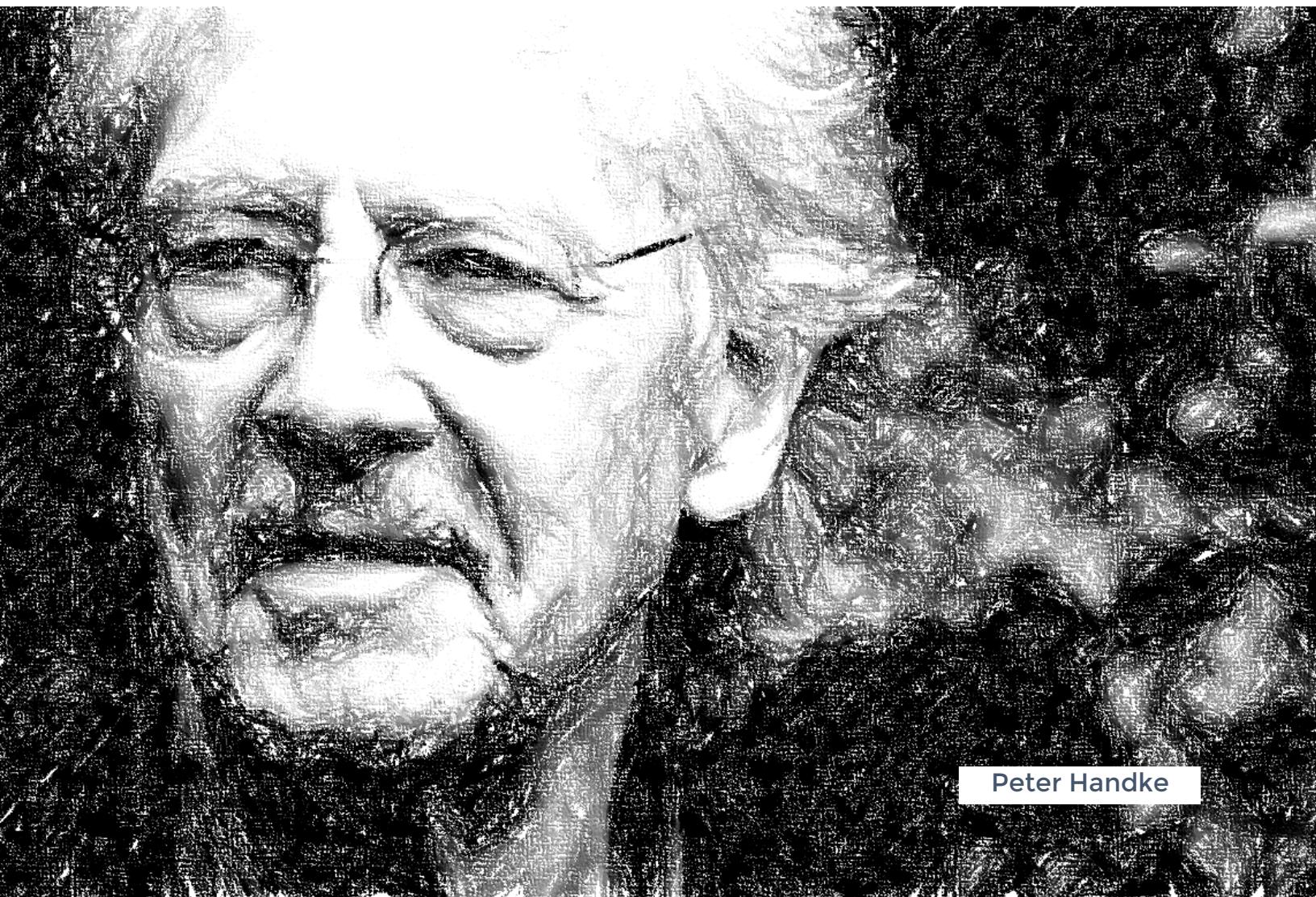
⁵³ “Gradonačelnik Srebrenice, Srbin Grujičić podržao genocid: ‘Vrijeda li to nekoga?’” *Direktno*, January 30, 2020, <https://direktno.hr/eu-i-svijet/gradonacelnik-srebrenice-srbin-grujicic-podrzao-genocid-vrijeda-li-to-nekoga-180875/>.

⁵⁴ Emina Dizdarevic, “Bosnia Probes Christmas Eve ‘Intimidation’ by Celebrating Serbs,” *BIRN*, January 8, 2020, <https://balkaninsight.com/2020/01/08/bosnia-probes-christmas-eve-intimidation-by-celebrating-serbs/>.

samo da nije osudila uznemirujuću fotografiju, već je u nekim slučajevima izrazila eksplisitnu podršku učenicima da otvoreno prikazuju opasnu ideologiju etničke supremacije.

Nakon osude i protesta bošnjačkih roditelja i učenika koji su dobili sveopću podršku javnosti, uprava je nevoljno preduzela disciplinske mjere protiv učenika koji su učestvovali u provokativnoj fotografiji. Međutim, u medijima i društvenim mrežama, priča o ovom incidentu je izobličena i korištena za podsticanje dalnjih antibošnjačkih sentimenata. Srbi optužuju roditelje Bošnjake da su koristili srpske učenike u političke svrhe, uprkos činjenici da su pripadnici bošnjačke zajednice koji su prijavili fotografiju uklonili i prikrili sve identifikacijske podatke o učenicima.

Studija slučaja 3: Peter Handke i Nobelova nagrada

Jedan od najagresivnijih napada na istinu o genocidu u Srebrenici ove godine nije došao od nacionalističkih zvaničnika u Srbiji ili RS-u, već od strane međunarodne zajednice. U oktobru 2019. godine, **Švedska akademija** najavila je odluku o dodjeli najprestižnijeg svjetskog književnog priznanja, Nobelove nagrade za književnost, dokazanom negatoru genocida Peteru Handkeu. Rođeni Austrijanac, Handke je veći dio osamdesetih i devedesetih godina prošlog vijeka proveo družeći se sa ratnim zločincima, ponajviše Slobodanom Miloševićem. O dubokom prijateljstvu koje je Handke gajio s Miloševićem svjedoči dugi spisak odlikovanja i privilegija koje je Handkeu dodijelio Miloševićev režim za njegovu službu u srpskoj stvari, uključujući Orden srpskog viteza i tajni jugoslovenski pasoš - koji je u to vrijeme bio privilegija data samo građanima Crne Gore i Srbije.⁵⁵ Milošević je, navodno, tražio da se Handkeu dozvoli da svjedoči u njegovoj odbrani u Haškom sudu, gdje je Miloševiću suđeno

⁵⁵ Aleksandar Hemon, "The Bob Dylan of Genocide Apologists," *New York Times*, October 15, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/10/15/opinion/peter-handke-nobel-bosnia-genocide.html>.

za podržavanje genocida i bezbroj drugih ratnih zločina. Nakon što je Milošević umro od srčanog udara u svojoj zatvorskoj ćeliji u Hagu 2006. godine, Handke je na sahrani održao govor.

Djela za koja je Handke ove godine dobio Nobelovu nagradu za književnost bila su istinska svjedočanstva njegove opredijeljenosti za Miloševića i genocidni projekt velike Srbije. Neke njegove "književne" tvrdnje uključuju da je srpsko bombardiranje pijace Markale u Sarajevu zapravo bilo djelo Bošnjaka; da su slike bošnjačkih žrtava rata montirane; da su Bošnjaci na neki način sami doprinijeli pokolju više od 8.000 muškaraca i dječaka u Srebrenici; da je nepravedno u konfliktu Srbe nazivati "agresorima"; i da Bošnjaci u stvari nisu pravi narod. Užasni stavovi Petera Handkea očito nisu ništa novo. Umjesto toga, odluka Švedske akademije da mu dodijeli Nobelovu nagradu za književnost za 2019. "za uticajno djelo koje je jezičkom domišljatošću istražilo periferiju i specifičnost ljudskog iskustva", predstavlja alarmantno širenje negiranja genocida u segmentima zapadne intelektualne zajednice.

Kao odgovor na negodovanje koje je najavom Handkeove nominacije izazvalo preživjele genocida, historičare, novinare i istražitelje s iskustvom iz prve ruke o nasilju u Bosni i Hercegovini, Švedska akademija samo je ponovila svoj stav. U pismu naslovljenom na bosanske izdavače 15. novembra **Ander Olsson**, predsjednik Nobelovog komiteta za književnost, napisao je da "Švedska akademija smatra da u otvorenom društvu mora postojati prostor za različita mišljenja o autorima i da mora postojati prostor za različite razumne interpretacije njihovih književnih djela." Na mnogo načina ovo je najosuđivanija izjava Švedske akademije u aferi Handke. Odbacujući doslovno ironično izvrtanje teza od strane predstavnika jedne od najprestižnijih svjetskih akademskih institucija, ova izjava, kao što bi se moglo očekivati, jednostavno ne ponavlja književne zasluge za koje je Švedska akademija smatrala prikladnim dodijeliti Handkeu Nobelovu nagradu; radije, otvoreno podržava Handkeov politički stav u poricanju genocida kao jednog od mnogih validnih „različitih mišljenja“ o utvrđenim činjenicama i sudskim presudama najviših međunarodnih sudova.

Dok se odbor koji je odgovoran za odabir laureata za književnost sastoji od samo osamnaest pojedinaca, daleko veći dio zapadnog društva je saučesnik u ovom činu negiranja. Ovo uključuje sve koji su prisustvovali ceremoniji Nobelove nagrade u Stockholmu 10. decembra prošle godine, koji su stali i pljeskali kao švedski kralj **Carl XVI Gustaf** koji je uručio Handkeu Nobelovu medalju; to uključuje i samu švedsku monarhiju, kao i sve članove Kraljevskog filharmonijskog orkestra u Stockholmu koji nisu u znak protesta položili svoje instrumente. Ono što je najvažnije, to uključuje i ogromnu većinu zapadnog intelektualnog establišmenta koji je ili otvoreno podržao ili nije uspio da se izjasni protiv Handkeove sramotne nominacije.

Nedavne promocije knjiga

Od kraja rata u bivšoj Jugoslaviji primjetno je objavljivanje knjiga koje nastoje ponovo pisati historiju rata i genocida u Srebrenici. Zapravo su mnogi ratni zločinci čak i sami napisali knjige. Bivši paravojni vođa **Milan Lukić**, zvaničica RS-a **Biljana Plavšić**, predsjednik ratne skupštine bosanskih Srba **Momčilo Krajišnik** i **Radovan Karadžić** su objavljeni autori, osim što su i osuđeni ratni zločinci. Osim toga što je objavio i vlastiti manifest, Karadžić je bio tema brojnih lažnih pokušaja da se preispita historija Srebrenice i njegovo zločinačko nasljeđe, kao što je to slučaj i sa **Ratkom Mladićem**. Ova djela zaslužuju da budu prepoznata po doprinosu negiranju genocida i veličanju ratnih zločinaca koje podstiče etničke podjele u bivšoj Jugoslaviji. Sljedeći naslovi predstavljaju najutjecajnije od ovih nedavnih publikacija.

“U Srebrenici nije bilo genocida” (2018)

Autor Vojislav Šešelj

Ova nedavna publikacija srpskog političara i osuđenog ratnog zločinca Vojislava Šešelja, koja se sastoji od tri toma i preko 3.300 stranica, koristi se svim važnijim diskursima negiranja genocida u Srebrenici. Šešelj tvrdi da genocid nije počinjen u Srebrenici, jer žene i djeca nisu ubijeni, već deportovani, argument kojeg su rodna nauka i studij genocida temeljito raskrinkali. Također, navodi se i da je broj bošnjačkih ratnih zarobljenika koje su vojnici VRS pogubili između 1000 i 1200.

Tokom promocije knjige u Beogradu, šest aktivista za ljudska prava, među kojima je i Nataša Kandić, dobitnica nagrade “Branitelj građanskih prava” za 2013. godinu, fizički su napadnuti i prisilno odvedeni iz prostorija. Aktivisti iz Fonda za humanitarno pravo, Inicijative mladih za ljudska prava i Foruma ZFD i došli su na javni događaj kako bi organizirali miran prosvjed i distribuirali svoju publikaciju o zločinima počinjenim nad Hrvatima na teritoriji Vojvodine. Po nalogu samog Šešelja, aktivisti su bili verbalno zlostavljeni, gurani, udarani i šutirani, prije nego što su ih članovi Šešeljeve radikalne stranke nasilno izbacili iz dvorane. Uprkos činjenici da je napad izведен u prostorijama beogradske općine Stari Grad, niko od općinskog osoblja i osoblja osiguranja nije pokušao intervenirati kako bi zaustavili nasilje.⁵⁶

“Bitka za Srebrenicu: rat za civilizaciju” (2019)

Autor Dušan Pavlović

U knjizi „Bitka za Srebrenicu: Rat za civilizaciju“, srpski politički ekonomist Dušan Pavlović uključio se u mnoge klasične diskurse negiranja genocida koji podupire srpski nacionalistički politički pokret. Pavlović tvrdi da čak 5500 muškaraca Bošnjaka, koje su srpske snage ubile tokom genocida u Srebrenici, nisu bile nenaoružane žrtve sistematskih velikih pogubljenja; on tvrdi da su većina tih ljudi bili naoružani vojnici ubijeni u otvorenoj borbi sa srpskim snagama ili u međusobnim obračunima. Pavlović tvrdi da su i preostali muškarci Bošnjaci umrli uslijed samoubistava ili od eksplozija nagaznih mina. Prema Pavlovićevim riječima, knjiga je proizvod više od sedam godina istraživanja i oslanja se na različite izvore, uključujući svjedočenja Bošnjaka deportovanih za Tuzlu. Pavlovićev rad

⁵⁶ “Attack Against Civil Rights Defender of the Year Recipient Natasa Kandic in Belgrade,” *Civil Rights Defenders*, February 6, 2020, <https://crd.org/2020/02/06/attack-against-civil-rights-defender-of-the-year-recipient-natasa-kandic-in-belgrade/>.

navode i zvaničnici RS-a kao djelomični poticaj za osnivanje ranije spomenutih komisija zaduženih za reviziju izvještaja o genocidu u Srebrenici iz 2004. godine.⁵⁷

“Srebrenica: stvarnost i manipulacija” Zbornik radova međunarodne naučne konferencije, Banja Luka (2019)

Uredio Milovan Milutinović

Izdavač je **Organizacija starješina vojske Republike Srpske** u saradnji sa **Nezavisnim univerzitetom Banja Luka** i Institutom za **istraživanje stradanja Srba u XX vijeku Beograd**; ovaj dokument na gotovo 800 stranica predstavlja obilje klasičnih revisionističkih narativa. Autori pojedinačnih radova na konferenciji uključuju osuđene ratne zločince, njihove branitelje i srpske nacionalističke ratne huškače, pored niza nebitnih regionalnih i međunarodnih naučnih radnika. Najprestižniji saradnik, američki ljevičarski intelektualac sličan Noamu Chomskom, umro je nekoliko godina prije nego što je imao priliku prisustvovati konferenciji u Banjoj Luci 2019. godine. Iako je diskusija o svih četrdeset i devet ovih radova nemoguća na ograničenom prostoru koji je predviđen u ovom izvještaju, bazične teme mogu se sažeti na odgovarajući način s obzirom da su i predvidljive i suvišne.

Temeljni motiv koji prirodno objedinjuje sve radove u zborniku u cijelosti zamjenjuje ulogu žrtve i počinitelja u slučaju genocida u Srebrenici. Autori su u velikoj mjeri pokušali uspostaviti narativ srpske žrtve, pozivajući se na prošlost, uključujući srednji vijek i Drugi svjetski rat. Lažna i potpuno irelevantna tumačenja historijskih događaja koja datiraju desetljećima, pa čak i vijekovima prije sukoba, nezamislivo se koriste za postavljanje pozornice za nasilje koje se dogodilo u julu 1995. godine. Odatle je sljedeći logični korak iskrivljivanje broja i identiteta bošnjačkih žrtava. Nenaoružani muškarci i dječaci koji su bili zatočeni, zlostavljeni i sistematski pogubljeni u Srebrenici opisani su kao ratnici, teroristi i zločinci. Broj ubijenih, naveden u zborniku, negdje je blizu 2.000 žrtava - otprilike 75% manje od sudski utvrđenog broja smrtnih slučajeva ljudi bošnjačke nacionalnosti. Nadalje, ove se smrti pripisuju nizu uzroka, najčešće borbi sa srpskim oružanim snagama, ali i bolesti, neuhranjenost, iscrpljenost i međusobne borbe. Pretpostavka o legitimnoj bošnjačkoj prijetnji iz enklave zasnovana je na bizarnim lažima o sukobu prije jula 1995. godine.

Neki autori toliko su daleko od stvarnosti da učestvuju u karakterizaciji genocida ili etničkog čišćenja počinjenog nad Srbima u Podrinju od strane Bošnjaka. Dakle, Srbi su predstavljeni kao bespomoćne žrtve, a Bošnjaci kao legitimne vojne mete. Suludo finale ovog narativa prikazuje ekshumaciju i ponovnu sahranu tijela na udaljenim lokacijama, koje su vojna lica prerušena u civile obično poduzimala u noćnim satima, ne kao dio operacije zataškavanja, već kao stvar higijene –ništa više od uobičajene asanacije nakon bitke, tj. uobičajenih operativnih postupaka poduzetih iz brige za javno zdravlje.

Usto, svi radovi u zborniku ciljaju na međunarodne sudove koji su uspostavljeni da bi se sudilo za zločine počinjene u bivšoj Jugoslaviji tokom devedesetih godina prošlog vijeka. Neki autori arogantno napadaju nadležnost ovih istražnih i pravosudnih tijela, dok drugi pokazuju svoje neznanje o pravnoj nauci i teoriji genocida nezrelim napadima na karakterizaciju genocida. Daleko najprisutnija strategija koja se koristi za podrivanje ovih sudova su optužbe za pristrasnost, jednostranost i sudjelovanje u međunarodnoj antisrpskoj zavjeri. Mnogi autori publikacije upuštaju se u najekstremnije aspekte ovog diskursa, karakterizirajući ne samo sudske postupke, već i cjelokupno

⁵⁷ “Book ‘Battle for Srebrenica-War for Civilization’ Basis for work of International Commission,” SRNA, September 28, 2018, <http://www.srna.rs/novosti/631534/book-battle-for-srebrenica---war-for-civilisation--basis-for-work-of-international-commission.htm>.

nasilje u Srebrenici, kao zapadnu zavjeru koja je dirigovana u fazama, a koja je težila traženju izgovora za intervenciju NATO-a i naknadno klevetanje. Ukratko, zbornik predstavlja knjiški primjerak srpskog negiranja genocida, a manifestuje sve njegove klasične diskurse.

“Moj ratni zločinac” (2020)

Autor Jessica Stern

Američka naučna radnica i stručnjak za terorizam Jessica Stern nije tipični historičar revizionista ili negator genocida. Zaista, ona prihvata presude koje je donio Haški tribunal i čak je osudila negiranje genocida u Srebrenici, poput dodjele Nobelove nagrade za književnost Peteru Handkeu. Međutim, u svojoj posljednjoj publikaciji, koja nosi neukusan naslov *Moj ratni zločinac*, Stern se upušta u jedinstvenu varijaciju historijskog revizionizma, koji je postao alarmantno uobičajen u međunarodnoj intelektualnoj zajednici. Proizvod godina intervjuja s Radovanom Karadžićem tokom zatočenja zbog ratnih zločina u Hagu, *Moj ratni zločinac*, flagrantan je pokušaj humanizacije jednog od počinitelja genocida u Srebrenici koji se ne kaje. Kao što naslov govori, njeno djelo oslikava jezivo romantični i veličanstveni portret Karadžića, kome kroz cijelo djelo nježno tepa: *Radovan*. Uporedo s upuštanjem u neugodne fizičke opise njegove visine i prepostavljenog dobrog izgleda, Stern se trudi da ga okarakterizira i kao džentlmena i učenjaka - predstavljajući ga ponekad kao pjesničkog genija, tragičnog junaka vlastite mitologije i čak i nekoga ko nalikuje intimnom prijatelju.

Većina recenzentata prepoznala je knjigu *Moj ratni zločinac* kao upravo ono što jeste: osobni poduhvat, a ne naučno djelo. Oštra kritika Rafije Zakarije opisuje rad kao „napore akademskog profesora u kasnim fazama karijere, čija slabost dovodi u sumnju i zabludu, dok se moralna konfuzija prodaje kao psihološka složenost.”⁵⁸ Stern zasigurno nije prvi gluhi intelektualac sa Zapada koji ide na ruku negatorima genocida iz kratkovidne naivnosti ili da bi profitirao na srebreničkim žrtvama radi daljnje akademske karijere. U najboljem slučaju trivijalizirajući genocid, a u najgorem uključujući se u otvoreno negiranje, djelo Jessice Stern je neprocjenjiv doprinos revizionističkim narativima nacionalista i smješta je u globalnu zajednicu apologeta genocida.

⁵⁸ Rafia Zakaria, “Empathy For the Devil,” *The Baffler*, February 21, 2020, <https://thebaffler.com/alienated/empathy-for-the-devil-zakaria>.

GLOBALNI TRENDLOVI

Negiranje genocida duboko je usađeno u niz istodobnih pojava, uključujući antisemitizam, islamofobiju i radikalni desničarski terorizam, koji predstavljaju direktnu prijetnju nasiljem manjinskim zajednicama širom svijeta. Negiranje historijske kolektivne traume marginaliziranih grupa ohrabruje njihove tlačitelje i osnaže marginalizaciju, povećavajući rizik buduće diskriminacije i nasilja. Ovu ranjivost prati i širenje radikalne desničarske ideologije u mnogim zapadnim društvima, kako u Americi, tako i u Evropi.

Ono što mnogi vide kao odgovor na globalizaciju omogućeno je porastom korištenja interneta kao sredstva za širenje ideologije i uticaja radikalnih desničarskih ideja koje dopiru do sve šire publike. Kako ekstremna ideologija postaje sve više način mišljenja, tako i taj način mišljenja sam po sebi ide sve dalje i dalje u smjeru ekstremizma. Historija je pokazala da ova vrsta zapaljive retorike, zajedno s legitimiziranjem glavnih političkih lidera, služi kao katalizator nasilja nad ciljanim grupama. Ovi se procesi trenutno mogu vidjeti u dramatičnom porastu terorističkih napada počinjenih pod okriljem etnonacionalizma i bijelog supremacizma.

Dramatičan globalni porast predrasuda i nasilja nad vjerskim manjinama na Zapadu ukazuje na ovaj trend. Porast antisemitskih stavova i nasilja nad jevrejskim zajednicama pratili su porast negiranja holokausta u cijelom svijetu. I u Evropi i u Sjedinjenim Državama to se očituje u širenju anti-jevrejske propagande na internetu kao i u vandalizmu, prijetnjama i nasilnim napadima na pojedince i zajednicu. Muslimanske manjine na Zapadu su također bile žrtve na sličan način. Poput antisemitizma, predrasude prema muslimanima postoje vijekovima, ali su potaknute globalizacijom i globalnom ekonomskom krizom. Incidenti diskriminacije, uz nemiravanja i nasilja nad muslimanima posljednjih su godina znatno porasli i u Europi i u Americi. Najčešće prijavljeni zločini mržnje protiv muslimana uključuju napade na džamije, centre namijenjene zajednici i muslimanske domove, kao i napade na pokrivene žene, koje su često najvidljiviji članovi muslimanske zajednice.

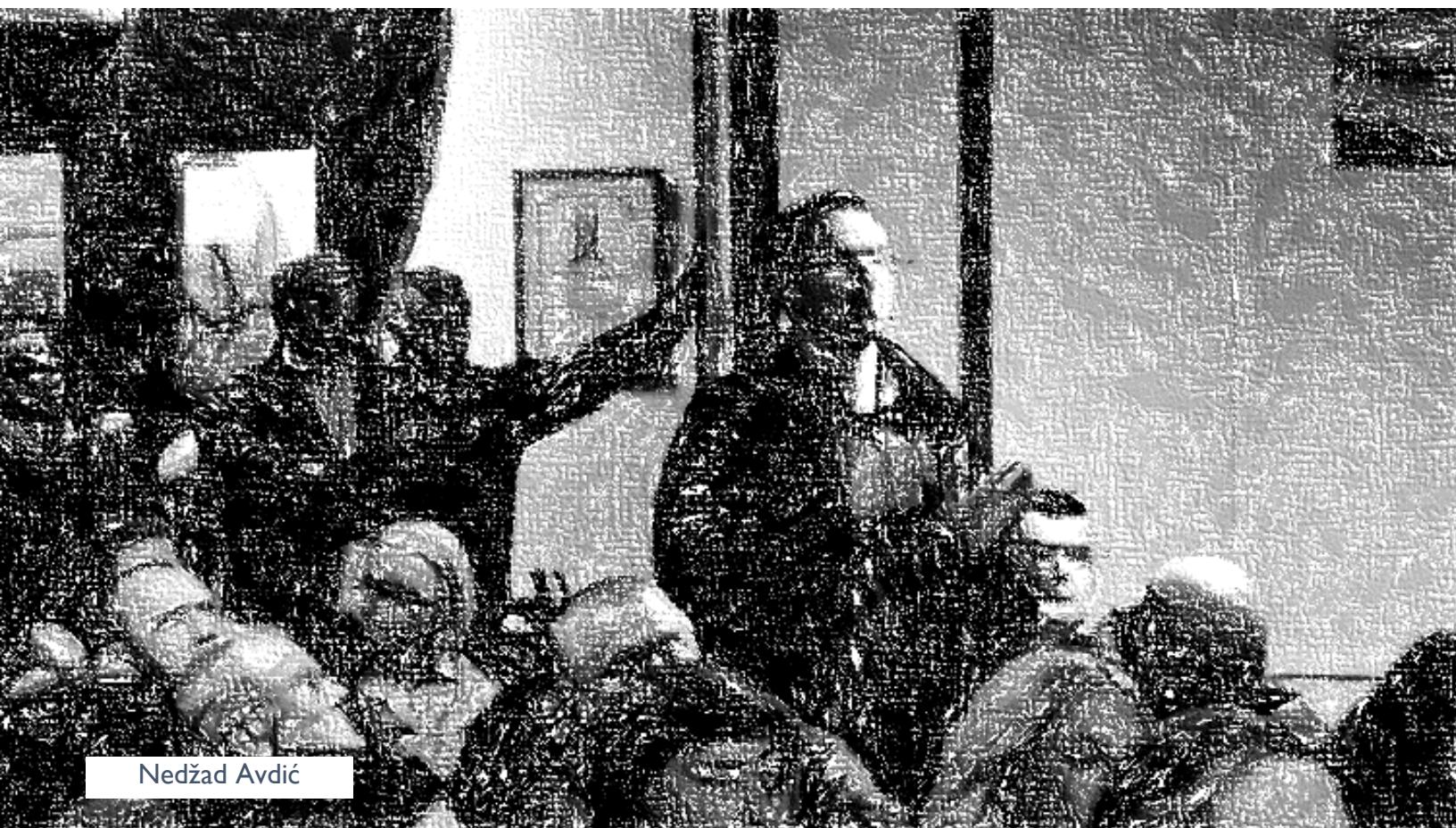
Negiranje genocida i historijski revizionizam sastavni su dijelovi ideologija nadmoći koji motiviraju napade i na židovsku i na muslimansku manjinu. Nedavno istraživanje je otkrilo da zapanjujućih pet posto odraslih u Velikoj Britaniji ne vjeruje da se dogodio Holokaust, a jedna od dvanaest odraslih osoba smatra da su razmjere nasilja preuvečane.⁵⁹

Slični trendovi mogu se primijetiti na cijelom Zapadu, a implikacije takvih otkrića daleko su teže od puke historijske nepismenosti. Sedamdeset i pet godina od oslobođenja Auschwitza antifašistički konsenzus koji je nastao nakon Drugog svjetskog rata se urušava, što je stvorilo globalni neonacistički pokret koji se hrani revizionizmom holokausta i simbolikom Trećeg Reicha. Sjećanje na strahote holokausta služilo je za diskreditiranje nacizma u drugoj polovici dvadesetog vijeka, sprečavajući privlačnost sličnih ideologija na Zapadu. Propadanje historijskog pamćenja dovelo je, međutim, do širokog nepoznavanja stvarnosti holokausta; to je zauzvrat stvorilo mjesto za revizionizam holokausta i za širenje nasilne antisemitske ideologije.

Na isti način na koji poricanje holokausta potiče desničarsko nasilje nad židovskim zajednicama, povjesna revizija genocida nad Bošnjacima mobilizira antiislamske elemente globalne ekstremne desnice. Genocid nad Bošnjacima bio je izvor inspiracije za neke od najnasilnijih terorističkih napada desnice u novijoj historiji. Dvadesetosmogodišnji rasista koji je u martu prošle godine u Christchurchu na Novom Zelandu ubio 51 muslimanskog vjernika, imao je imena srpskih nacionalista napisana na oružju koje je koristio za napad. Na snimku napada uživo koji je postavio na Facebook, može se vidjeti kako sluša četničku pjesmu koja slavi Radovana Karadžića neposredno prije prvog napada. Genocid nad Bošnjacima u devedesetim godinama prošlog vijeka također je bio izvor inspiracije za norveškog ekstremista koji je 2011. godine ubio 77 ljudi. Ovo su samo najstrašniji primjeri, ali oni ilustriraju pojačanu prijetnju koju negiranje genocida predstavlja u doba globalizacije. U doba interneta, nasilne ideologije kojima je dopušteno da narastu mogu dosegnuti udaljene dijelove svijeta, pronalazeći snagu i legitimaciju u drugim mutacijama istog virusa. Sada je važnije nego ikad prije zaustaviti štetnost negiranja genocida koja potiče radikalni desničarski terorizam diljem svijeta. Kako preživjeli holokausta i genocida umiru, ne smijemo dopustiti da se njihova iskustva zaborave ili da ih kidnapuju perfidne revizionističke snage.

⁵⁹ "Holocaust Memorial Day: 'Shocking' levels of denial remain," BBC, January 27, 2019, <https://www.bbc.com/news/uk-47015184>.

BORBA PROTIV NEGIRANJA

Nedžad Avdić

U svjetlu zabrinjavajućeg i široko rasprostranjenog razvoja događaja razmatranih u ovom izvještaju, borba protiv negiranja genocida u Srebrenici može se činiti poput Sizifovog posla. Negiranje je pratio svaki slučaj genocida u ljudskoj historiji, a njegova upornost usprkos ogromnim dokazima je demoralizirajuća. Iako je možda nemoguće potpuno iskorijeniti negiranje, imamo kolektivnu odgovornost prema žrtvama i preživjelima masovnog političkog nasilja, da zaustavimo plimu ovog podmuklog otrova. U ovom nastojanju možemo crpiti snagu i inspiraciju iz brojnih hrabrih djela počinjenih na frontovima borbe protiv negiranja genocida u bivšoj Jugoslaviji.

Jedan zapažen primjer dolazi nam iz središta Beograda, na dvadeset i četvrtu godišnjicu genocida u Srebrenici prošle godine. Desetine aktivista za ljudska prava izašli su na ulice srpske prijestolnice u znak protesta protiv postojeće kulture negiranja. Držeći transparente s riječima 'Odgovornost', 'Solidarnost' i 'Nikad nećemo zaboraviti genocid u Srebrenici', kao i komade papira kojima se nalazi broj ubijenih u Srebrenici 8.372, ovi su hrabri aktivisti držali svoje mjesto usprkos prijetećim kontraprotestima i širokom neprijateljstvu prema njihovom protestu.⁶⁰

⁶⁰ Milica Stojanovic, "Serbian Activists Commemorate Srebrenica Anniversary in Belgrade," *BIRN*, July 12, 2019, <https://balkaninsight.com/2019/07/12-serbian-activists-commemorate-srebrenica-anniversary-in-belgrade/>.

Priča o Nedžadu Avdiću, koji je preživio genocid i stanovniku Srebrenice, nadahnjujuća je priča individualne hrabrosti u borbi protiv negiranja genocida. Na promociji knjige revisioniste Dušana Pavlovića, koja je održana u martu prošle godine u samom centru Srebrenice, Avdić je strpljivo saslušao niz laži i govor mržnje, jer su se različiti govornici na događaju izmjenjivali negirajući nasilje koje je on direktno preživio. Kad mu je napokon pružena prilika za govor, Avdić je mirno ustao i obratio se potencijalno ratobornoj gomili:

Prije svega, želio bih vas sve pozdraviti. Ja sam Nedžad Avdić. Direktna sam žrtva genocida. Kao sedamnaestogodišnjak, bio sam učenik prvog razreda srednje škole u Srebrenici, preživio sam strijeljanje u julu 1995. godine. Dopustite mi da vam kažem da nisam ovdje da negiram i vrijedam srpske žrtve, niti ču to ikada učiniti, jer u ovom ratu je bilo strašnih stvari, ali vi ovdje ne govorite o srpskim žrtvama, već negirate bošnjačke žrtve.⁶¹

Ovi hrabri protesti, poduzeti u neprijateljskom okruženju i uz značajan lični rizik, ukazuju na hrabrost s kojom pozivamo sve pojedince i organizacije da se uključe u borbu protiv negiranja genocida. Borba protiv negiranja genocida nije samo u interesu onih koji su direktno pogodjeni stravičnim nasiljem iz jula 1995. godine ili onih koji imaju izravan ulog u miru i stabilnosti poslijeratne Bosne i Hercegovine. Zaštita ljudskog dostojanstva neodvojiva je od očuvanja mira i sigurnosti; borba protiv negiranja genocida, dakle, sastavni je dio univerzalne borbe za istinu i pravdu i pomirenje.

⁶¹“Dragan Bursać: Govor Nedžada Avdića!” *Oslobodenje*, March 19, 2019, <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/dragan-bursac-govor-nedzada-avdica-442404>.

PREPORUKE

Bez obzira gdje se nalazimo ili kakav je naš položaj u društvu, svi možemo doprinijeti borbi protiv negiranja genocida u Srebrenici. Obični građani imaju pristup sve većem rasponu javnih i privatnih platformi putem kojih mogu zauzeti principijelan stav protiv negiranja i podići svijest o genocidu u Srebrenici. Svi smo sposobni govoriti o istini i pravdi, bilo kroz tradicionalne izvore uticaja poput profesionalne ili liderске uloge u zajednici, ili suvremenom komunikacijskom tehnologijom i društvenim medijima. Unutar ovih mesta, riječ genocid ne smije biti trivijalizirana ili zamijenjena blažom i dvomislenijom terminologijom poput "masakra" ili "etničkog čišćenja". Naš direktni odgovor na poricanje genocida mora uvijek biti žestoka osuda. Pored ovih univerzalno djelotvornih načela, postoje brojni načini za borbu protiv negiranja putem zakonodavne vlasti, obrazovanja i političkog djelovanja. Memorijalni centar Srebrenica daje sljedeće preporuke akterima političkog i civilnog društva u Bosni i Hercegovini i inozemstvu o tome kako se najbolje suočiti sa pogubnim zlom negiranja genocida, koji opterećuje našu globalnu zajednicu.

Za međunarodnu zajednicu i donosioce odluka vani:

Međunarodna zajednica ima moralnu obavezu da se bori protiv negiranja genocida u Srebrenici. U onome što se u svijetu smatra najvećim neuspjehom međunarodnog očuvanja mira (*peacekeeping*) u ljudskoj historiji, svijet je ostao po strani u julu 1995. godine, kada je više od 8000 muškaraca i dječaka ubijeno u UN-ovoј sigurnoj zoni Srebrenica. I pored toga što je nemoguće nadoknaditi tragičan gubitak života koji je posljedica ovog sramnog zanemarenja dužnosti, međunarodna zajednica ima obavezu prema preživjelima genocida u Srebrenici i sjećanju na njegove žrtve. Učeći na greškama iz prošlosti, svijet snosi veliku odgovornost za očuvanje historijske uspomene na genocid u Srebrenici, kako bi se pobrinuo za odgovornost njegovih počinitelja. Vlade i zvaničnici, kao i nadnacionalna tijela i nevladine organizacije, mogu doprinijeti borbi protiv negiranja genocida i nadalje u prevenciji budućeg nasilja.

Zakonom protiv negiranja genocida

Brojne su države uspješno donijele zakone o zabrani negiranja genocida, uključujući Švicarsku, Sloveniju, Slovačku, Mađarsku, Hrvatsku, Makedoniju, Luksemburg, Latviju i Litvaniju. Takvi zakoni mogu biti izvor polemike s obzirom na uzak međuprostor u odnosu na slobodu govora, ali Okvirna konvencija EU o rasizmu i ksenofobiji iz 2008. godine nudi djelotvoran model uspostavljanja osjetljive ravnoteže između zaštite od govora mržnje i zaštite slobode izražavanja. Ovaj dio zakona podržava pojam opće zabrane negiranja genocida, ali ograničava procesuiranje ovog zločina na izraze koji „mogu podstaći nasilje ili mržnju“. Zakon koji je prošle godine usvojio belgijski parlament je pohvalan primjer. Proširenjem prethodne zabrane revisionizma holokausta, ovaj novi zakon u Belgiji dodatno inkriminira negiranje genocida u Ruandi i Srebrenici. Sličan zakon koji inkriminira negiranje genocida u Srebrenici također je stupio na snagu prošle godine u Kanadi. Takve konkretne mjere za borbu protiv negiranja treba da služe kao primjer.

Educirati javnost

Postoji nekoliko načina na koji međunarodni akteri mogu podići svijest o genocidu u Srebrenici u svojim matičnim zemljama i zajednicama. Lokalne i nacionalne vlade se ohrabruju da slijede primjer Europskog parlamenta koji je 2009. godine 11. jula proglašio nacionalnim danom sjećanja na genocid u Srebrenici. U Velikoj Britaniji obilježava

se Dan sjećanja na Srebrenicu u gradovima širom zemlje, sa stotinama događaja namijenjenih uključivanju i educiranju javnosti o genocidu u Srebrenici. Na općinskom nivou, gradonačelnici četiri kanadska grada prošle su godine na sličan način proglašili 11. juli Danom sjećanja na genocid u Srebrenici.

Zvanični datumi obilježavanja pružaju značajnu priliku vladama da podignu svijest o Srebrenici, ali ove inicijative ne moraju biti ograničene na jednu sedmicu u julu. Vladine i nevladine organizacije kao i obrazovne institucije potiču se da tokom cijele godine organiziraju događaje u vezi sa Srebrenicom. Javna predavanja koja preživjelim genocida i stručnjacima pružaju priliku da priču o Srebrenici podijele sa stranom publikom dragocjeni su resurs u globalnoj borbi protiv negiranja genocida. U januaru ove godine, vlada Škotske pozvala je preživjelog genocida Hasana Hasanovića da se obrati u toku posebnog zasjedanja škotskog parlamenta i hiljadama učenika iz Edinburga i Glasgowa povodom Međunarodnog dana sjećanja na holokaust. Zajedno sa Memorijalnim centrom Srebrenica-Potočari, međunarodne institucije mogu biti partneri organizacijama žrtava i zajednicama dijaspore širom svijeta kako bi organizirali slične događaje.

Škole i univerziteti su posebno osnaženi da educiraju javnost o opasnostima negiranja genocida. Pored uključivanja genocida u Srebrenici u nastavu, obrazovne se institucije potiču da sarađuju s mnogim organizacijama u zemlji i inozemstvu kako bi povećali opću pismenost o genocidu u Srebrenici. Programi poput Ljetnjeg univerziteta Srebrenica i Visoke škole socijalnog rada i globalne prakse na Univerzitetu u Denveru odlični su primjeri načina na koji se genocid u Srebrenici može integrirati u visoko obrazovanje. Ovi programi dopunjaju predavanja u učionici o genocidu u Srebrenici koristeći iskustva iz prve ruke tako što desetine studenata iz cijelog svijeta svake godine posjete Memorijalni centar i mezarje u Srebrenici.

Zauzeti stav na svjetskoj pozornici

Postoje brojne mogućnosti da zemlje zauzmu principijelan stav protiv negiranja genocida na svjetskoj sceni. Potičemo globalne političke aktere da daju prioritet priznanju genocida kao preduslovu međunarodne suradnje i da onemoguće negiranje u međudržavnim odnosima. Od međunarodnih aktera se traži da izbjegnu saučesništvo u negiranju genocida selektivnom primjenom političke podrške i utjecaja. Na ovaj će način vodstvo u mjestima poput Republike Srpske shvatiti da je međunarodna izolacija izravna posljedica negiranja genocida. Nadalje, za Srbiju i Bosnu i Hercegovinu koje se žele integrirati u transnacionalne strukture poput Europske unije, negiranje genocida može se tako shvatiti kao značajna prepreka prosperitetu i mogućnostima za buduće generacije. Glasna podrška domaćim sudovima i međunarodnim institucijama koje se bave procesuiranjem ratnih zločina poput Međunarodnog mehanizma za rezidualne krivične sudove također je sastavni dio ovog nastojanja i može se na isti način povezati s istim ciljem. Važne su i simbolične geste kojima se osuđuje negiranje genocida u Srebrenici. Nedavni primjeri uključuju podršku rezoluciji iz 2015. godine u Vijeću sigurnosti Ujedinjenih naroda za službeno priznanje genocida u Srebrenici i odluku Turske, Albanije i Kosova da bojkotiraju prošlogodišnju Nobelovu ceremoniju u kojoj je Nobelova nagrada za književnost dodijeljena negatoru genocida Peteru Handkeu.

Osim izričite osude i odvraćanja od negiranja genocida, pozivamo međunarodne aktere da se udruže sa grupama koje su meta napada od strane podmuklog historijskog revisionizma i političkog nasilja. Ranjive zajednice širom svijeta, uključujući političke aktiviste, moraju biti zaštićene od nasilja i diskriminacije. Vlade i međunarodni akteri stoga se pozivaju da učine da zaštita ljudskih prava postane prioritet njihove vanjske politike. Najefikasnije sredstvo sprečavanja negiranja genocida je naravno sprečavanje počinjenja genocida u prvom redu. Neuspjeh međunarodne zajednice da zaštiti stanovništvo Srebrenice u julu 1995. godine trebao bi se sačuvati kao bolna historijska pouka o katastrofalnim posljedicama kolektivnog nečinjenja.

Akterima političkog i civilnog društva u Bosni i Hercegovini:

Za kreatore politika u Bosni i Hercegovini, borba protiv negiranja genocida često se može činiti kao naporna bitka. Nesigurna struktura poslijeratne vlade neprimjerena je politikama, zakonima i strukturnim reformama koje bi omogućile zemlji da se efikasno suoči s nedavnom prošlošću. Nacionalistički politički akteri iskorištavaju animozitet i patnju nakon etničkog nasilja za svoje ciljeve, na direktnu štetu pravde i pomirenja. Ne može se dopustiti da negiranje djeluje kao prirodni zakon suživota u Bosni i Hercegovini. Zahvaljujemo se domaćim političkim akterima koji su se već angažovali u borbi protiv negiranja i molimo vas da se ne obeshrabrite. S onima koji su dosad šutjeli, nadamo se da ćete naći hrabrosti oduprijeti se statusu quo i tražimo da se pridružite borbi za istinu i trajni mir u Bosni i Hercegovini.

Procesuirati ratne zločine i donijeti zakon o negiranju genocida

Krivično gonjenje je najvažnije u borbi protiv negiranja genocida u Bosni i Hercegovini. Neumoljivo traženje pravde nije pitanje samo sredstava kojima se utvrđuju historijske činjenice i krivica, nego i jedini način vraćanja jednakosti i promocije izlječenja u bosanskom društvu. Nakon zatvaranja Haškog tribunala i s obzirom na ograničenja mandata IRMCT-a, taj teret uglavnom pada na domaći pravosudni sistem. Usprkos tome što su etničke podjele paralizirale velik dio bosanske vlasti, nekoliko presuda za genocid je donešeno na suđenjima Suda BiH. Izricanje presuda ljudima poput Milorada Trbića pruža prijeko potrebnu domaću sudsku potvrdu genocida u Srebrenici. Stoga je imperativ da lokalni suci, tužitelji i branioci ostanu opredijeljeni za poštovanje vladavine zakona i pravde na neovisan i nepristrasan način.

Inkriminacija negiranja genocida važan je sljedeći korak na putu ka pravdi u Bosni i Hercegovini. Zakonsko rješenje koje je ove godine bilo stavljeno pred Parlamentarnu skupštinu Bosne i Hercegovine, iako ju je odbacilo devet od petnaest članova Doma naroda, nudi idealan model takvog zakona. Da je donesen, ovaj bi zakon odredio zatvorsku kaznu do pet godina za javno negiranje genocida ili druge pravosudno utvrđene ratne zločine. Ista kazna bila je predviđena i za veličanje ratnih zločinaca, uključujući davanje priznanja i davanje imena javnih površina po njima. Ovo nije prvi put da se odbacuje zakon o kažnjavanju negiranja, kojeg je Parlamentarna skupština BiH odbijala proteklih godina. Pozivamo donosioce odluka da se usprkos manjku napretka u ovom pogledu i dalje zalažu za takav zakon. Ovakve mjere obećavaju pravdu i sigurnost osoba koje su preživjele Srebrenicu, ali i bitno osnažuju centralni autoritet međunarodnih pravosudnih tijela za utvrđivanje historijskih činjenica. Ako bude usvojen, takav bi zakon imao presudan uticaj na političku klimu i budući smjer zemlje.

Zalagati se za reformu obrazovanja

U Bosni i Hercegovini, genocid u Srebrenici se potpuno isključuje iz udžbenika i školskih programa, čime se generacijama mlađih onemogućuje pristup informacijama o zločinima koji su nedavno počinjeni u njihovim zajednicama. Segregacija u školama i postojanje alternativnih historijskih nastavnih planova koji isključuju precizne opise o nasilju nad Bošnjacima iz ratnih vremena neke su od najvažnijih prepreka miru i pomirenju u Bosni i Hercegovini. Politički akteri trebali bi se zalagati za obrazovnu reformu i primjenu standardiziranog nastavnog plana koji uključuje sudske utvrđene činjenični narativ genocida u Srebrenici. Pored ovih dalekosežnih inicijativa, negiranje genocida u školama može se rješavati i na nižim nivoima obrazovnog sistema. Memorijalni centar Srebrenica-Potočari spreman je pomoći kreatorima politika, upravama škola i nastavnicima da educiraju učenike o Srebrenici. Preporučujemo da se studenti ne samo suočavaju sa genocidom u Srebrenici u učionici, već sudjeluju u aktivnostima i terenskim putovanjima čiji je cilj da znanje o genocidu u Srebrenici postane duboko lično iskustvo. U posljednje dvije godine Ministarstvo obrazovanja, nauke i mlađih Kantona Sarajevo pokrenulo je takvu inicijativu,

izdvajajući sredstva u svom godišnjem budžetu za organizovane posjete učenica i učenika srednjih škola Memorijalnom centru Srebrenica-Potočari. Pored školskih izleta po lokacijama i muzejima posvećenim očuvanju sjećanja na genocid, organizacija i sudjelovanje u prigodnim događajima koji odaju počast žrtvama genocida mogu pomoći da učenje o Srebrenici postane potpuno i jedinstveno iskustvo za studente svih uzrasta.

Govoriti glasno protiv negiranja genocida

Potpuno je razumljivo da su mnogi preživjeli skeptični prema političkim gestama kada je u pitanju priznanje genocida u Srebrenici. Ipak, pozivamo aktere političkog i civilnog društva u Bosni i Hercegovini da iskoriste svoj javni utjecaj da zagovaraju istinu o Srebrenici i da u svakoj prilici osude negiranje genocida. Političari, naučni radnici, novinari, nevladine organizacije i vjerski autoriteti moraju zasjeniti laži i dezinformacije koje revizionisti šire. Nedavni događaji nabrojani u ovom izvještaju zahtijevaju novu energičnost na ovom frontu rata protiv negiranja. Mediji imaju važnu ulogu u razotkrivanju onih koji u bosanskom društvu potiču podjelu i mržnju i moraju se čvrsto opredijeliti za istinito izvještavanje i suprotstavljanje lažnim naracijama. Političari i druge vođe zajednica i vjerske vođe moraju se s većim žarom posvetiti borbi protiv negiranja i moraju shvatiti da je glasno i uporno širenje istine jedna od najnužnijih odgovornosti javne službe. To podrazumijeva ne samo javno očitovanje osudom historijskog revizionizma i djela koja izazivaju podjele, već i pružanje podrške pojedincima i organizacijama čvrsto ukorijenjenim u rat protiv negiranja. Udrženja žrtava i njihove porodice bile su jedna od najhrabrijih i najaktivnijih snaga u borbi protiv revizionizma genocida u bosanskom društvu. Uspjeh ovih i drugih organizacija posvećenih očuvanju istine i dijeljenju pravde zavisi od smislene i uporne podrške velikih segmenata bosanskog društva, uključujući i druge agente političkog i društvenog utjecaja.

ZAKLJUČAK

U julu 1995. godine, snage bosanskih Srba (VRS) uz podršku i sudjelovanje vojnih i vladinih aktera iz Beograda počinile su genocid u enklavi UN-a Srebrenica. Za samo sedmicu dana više od 25.000 žena i djece prisilno je deportirano; više od 8.000 muškaraca i dječaka bilo je zatočeno, često mučeno, a zatim sistemski pogubljeno. Ove činjenice su utvrđene izvan svake sumnje od strane najautoritativnijih istražnih i sudskih tijela na svijetu. Ipak, negiranje genocida u Srebrenici i dalje postoji u regiji Srebrenice, na prostoru bivše Jugoslavije i širom svijeta.

Postoji nekoliko glavnih tema u negiranju genocida u Srebrenici. Neke od najprisutnijih taktika uključuju osporavanje broja Bošnjaka ubijenih tokom genocida, okolnosti njihove smrti i njihovog identiteta. Revizionisti tvrde da je broj ubijenih iz jula 1995. godine niži od polovine broja 8.372 koji je potkrijepljen DNK dokazima i sudskom istragom. Oni također tvrde da oni koji su ubijeni u Srebrenici, nisu nenaoružane žrtve sistemskih pogubljenja, nego su umrli kao naoružani borci u vojnem sukobu, ili od iscrpljenosti. Te su tvrdnje potpuno neutemeljene, i protivne gomili forenzičkih dokaza i iskaza svjedoka koji su pomno provjereni i potvrđeni tokom nepristrasnog međunarodnog krivičnog postupka.

Pokušaji delegitimacije ovih sudskih postupaka predstavljaju još jedan važan diskurs u negiranju genocida u Srebrenici. Negatori iznose sve vrste nevjerojatnih optužbi protiv sudova u nastojanju da naruše njihovu vjerodostojnost i dovedu u pitanje njihove odluke. Ti su se poduhvati uopćeno isprepleli u diskursu šire međunarodne zavjere: moćne zapadne zemlje prikazuju se kao da su same orkestirale ne samo sam krivični postupak, već i genocidno nasilje koje se dogodilo u Srebrenici, kao i kasniju operaciju prikrivanja. U drugim slučajevima, revizionisti pokušavaju pobijati međunarodni pravni i naučni konsenzus osporavajući nalaze centralne organizacije i genocidne namjere u slučaju Srebrenice.

Još jedna strana kampanje negiranja genocida oslanja se na potpunu zamjenu uloga u Srebrenici. Historija dvadesetog vijeka na taj način je reinterpretirana kroz objektiv srpskog nacionalizma koji prikazuje Srbe kao

jadne žrtve izmišljene bošnjačke agresije. Unutar ove historijski krivotvorene paradigme srpski ratni zločinci se slave kao nacionalni oslobodioči, negira se genocid u Srebrenici, a rehabilitira fašistička četnička ideologija kako bi se osigurao stabilan temelj nacionalističko-političkom projektu Velike Srbije.

Ove se taktike očituju u nizu uznenimirujućih događaja posljednjih godina, ne samo lokalno i regionalno već i na međunarodnom nivou. Vlada Republike Srpske uspostavila je međunarodnu komisiju da bi negirala utvrđene činjenice genocida u Srebrenici i proširila narative koji predviđaju širenje srpskog nacionalističkog projekta. Događanja u općini Srebrenica mogu se promatrati kao mikrokosmos revizionističkog udara koji se provodi širom Bosne i Hercegovine. Ovdje, na samom tlu gdje je počinjen genocid 1995. godine, arhitekti genocida slave se kao heroji, a grozni prikazi nasilne etnonacionalističke ideologije postali su uobičajena pojava. Odluka Švedske akademije prošle godine da dodijeli Nobelovu nagradu za književnost Peter Handke podstiče upravo ovaj trijumfalizam među revizionističkim snagama u Bosni i Hercegovini i pokazuje neumoran stepen saučesništva zapadne intelektualne zajednice u srpskoj kampanji poricanja genocida.

Taj razvoj događaja je u skladu sa širim obrascima koji se trenutno odigravaju širom svijeta. Porast desničarskog ekstremizma i etnonacionalističkih pokreta jačaju istodobne pojave islamofobije, antisemitizma i poricanja holokausta. Negatori genocida u Srebrenici i desničarski ekstremistički akteri u inozemstvu su uzajamno povezani i pronalaze inspiraciju i podršku u djelima i ideologiji jedni drugih. Negiranje i trivijalizacija historijskih genocida služi kao katalizator sadašnjeg i budućeg nasilja i institucionalizira retoriku mržnje koja prijeti marginaliziranim zajednicama.

U svjetlu ovih uznenimirujućih okolnosti, borba protiv negiranja Srebrenice potrebnija je nego ikad. Negiranje genocida ne samo da povećava bol i patnju onih koji su preživjeli, to je sredstvo kojim preživjeli i njihove porodice postaju ranjivi na buduće nasilje. Obični građani kao i akteri političkog i civilnog društva moraju učiniti sve što je u njihovo moći kako bi se suprotstavili tim zlobnim silama mržnje i historijskog revizionizma. Memorijalni centar Srebrenica poziva domaću i međunarodnu zajednicu saveznika da upotrijebe sve raspoložive resurse i platformu kako bi se podigla svijest o Srebrenici i borili se protiv snaga koje proizvode lažne narative. Akti solidarnosti i protesta, kao i konkretne mjere u sferama zakonodavstva, obrazovanja i međunarodnih odnosa, samo su neka od oruđa u našem zajedničkom arsenalu za borbu protiv negiranja genocida.

Dvadeset i peta godišnjica genocida u Srebrenici snažan je podsjetnik na kolektivnu odgovornost za odbranu ljudskih prava i ljudskog dostojanstva od svakog oblika zla i vrijeđanja. Dok odajemo počast sjećanju na žrtve genocida, moramo crpiti inspiraciju iz otpornosti preživjelih; moramo se obavezati na novu budnost da sačuvamo historijsko pamćenje genocida u Srebrenici. Dokazi o zločinima koje je počinila VRS u julu 1995. godine utvrđuju istinitost genocida u Srebrenici bez ikakve sumnje i prevladavat će nad sujetnim političkim mahinacijama njegovih nepokajnih počinitelja. Jedino dovođenjem ovih počinitelja pred lice pravde možemo postići pravdu i rehabilitaciju za porodice njihovih žrtava. Tamo gdje je negiranje dopušteno nema pravde, a žrtve jučerašnjeg genocida podložne su ponovnom nasilju. Svijet je video pokolj koji proizlazi iz radikalne mržnje, i svaki put se zavjetovao iznova da se nikada neće dopustiti da se ponove takve strahote. Međutim, jedini način da „nikad više“ postane stvarnost je u zaštiti istine tih tragedija od revizionističkih snaga koje ne samo da žele poreći historijsku činjenicu njihovog postojanja, već bi i pozdravili ponavljanje genocida.

AUTORI I SARADNICI

O autorici

Monica Hanson-Green je međunarodna službenica za vezu i asistentica za istraživanje i uredništvo u Memorijalnom centru Srebrenica-Potočari Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine. Diplomirala je međunarodne studije na Univerzitetu u New Orleansu i magistrirala na Međunarodnom univerzitetu u Sarajevu za društvene i političke nauke sa usmjerenjem na Balkanske studije.

Saradnici i lektori

Dr. Emir Suljagić je direktor Memorijalnog centra Srebrenica-Potočari Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine i preživio je genocid 1995. godine u Srebrenici. Bio je jedini stalno akreditovani bosanski dopisnik na suđenjima haškog tribunala, a autor je mnogobrojnih knjiga i članaka o genocidu u Srebrenici. Obavlja je dužnost zamjenika ministra odbrane Bosne i Hercegovine, a trenutno je profesor međunarodnih odnosa na Međunarodnom univerzitetu u Sarajevu.

Dr. Hikmet Karčić je naučni saradnik za studije genocida na Institutu za islamsku tradiciju Bošnjaka u Sarajevu i vanjski saradnik na Centru za globalnu politiku u Vašingtonu, SAD. Urednik je publikacije "Sjećanje na bosanski genocid: pravda, pamćenje i poricanje".

Dr. Admir Mulaosmanović je diplomirao na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, a magistrirao i doktorirao na Sveučilištu u Zagrebu. Bavi se savremenom historijom BiH i Balkana posebno temama vezanim za raspad Jugoslavije i postratnim društveno-političkim razvojem ovoga prostora. Dugi niz godina radio na Institutu za historiju Univerziteta u Sarajevu istražujući teme poput porijekla mržnje, izgradnje nacionalističkih narativa i antimuslimanske ideološke pozadine balkanskih političkih elita. Trenutno radi u Vijeću ministara BiH kao savjetnik pri Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice i predavač je na Internacionalnom univerzitetu Sarajevo (IUS) na programu društvenih i političkih nauka.

Dr. Hariz Halilović je redovni profesor pri Centru za društvena i globalna istraživanja (Social and Global Research Centre), na RMIT University, u Melbourneu, Australija. Uz to je i gostujući profesor na University of California (UCLA) i na Univerzitetu u Sarajevo (UNSA) te viši naučni suradnik u Centru za interdisciplinarna primijenjena društvena istraživanja (CISAR), u Sarajevu. Istraživačke teme kojima se Halilović bavi, pored ostalih, obuhvataju politički motivirano nasilje, genocid, društveno pamćenje, translokalne identitete i prisilne migracije. Autor je knjiga *Places of Pain* (2013), *Kako opisati Srebrenicu* (2017) i *Monsters of Modernity* (2019), u kojima se bavio antropološkim aspektima genocida u Srebrenici.

Hasan Hasanović je diplomirani kriminalist. Dugo godina je bio prevodilac kako za američku vojsku u BiH, a tako i za Memorijalni centar Srebrenica-Potočari Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine. Objavio je knjigu o ličnom iskustvu genocida u Srebrenici koja je prevedena na četiri svjetska jezika. Koautor je knjige *Voices from Srebrenica* koja je u procesu izdavanja u SAD-u.

Nedim Jahić je diplomirani pravnik i stručnjak za strateške komunikacije. Više od deceniju radi kao istraživač na tematici povratka, zaštite ljudskih prava i sloboda povratnika, izbjeglih i raseljenih lica, te drugim aspektima koji se tiču trajne održivosti povratničkih zajednica. Aktivno je učestvovao u pripremi i realizaciji različitih zakonskih rješenja, politika i programa koji se tiču zaštite prava povratnika. Pokretač je više edukacijskih projekata u oblasti međuetničkog dijaloga i suočavanja sa prošlošću.

Mirnes Sokolović je završio master studije na Odsjeku za književnost naroda BiH na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Jedan je od osnivača i urednika književnog časopisa SIC!, a radio je u redakcijama za kulturu E-novina i Oslobođenja. Autor je romana *Rastrojstvo*.

Amra Begić Fazlić je diplomirana pravnica po struci. Od 2005. radi u Memorijalnom centru Srebrenica, gdje je 2007. raspoređena na poslove šefa Odsjeka za opšte, pravne, ekonomske poslove i muzejsku djelatnost. U svom dugogodišnjem radu učestvovala je na brojnim naučnim konferencijama, te je dala neizmjerni doprinos različitim akademskim istraživačkim projektima koji se tiču istraživanja zločina genocida.

Šefika Đozić je diplomirani pravnik po struci. Od 2016. radi u Memorijalnom centru Srebrenica, gdje je raspoređena na poslove stručnog saradnika za odnose sa javnošću. U svom radu, stalno je uključena u praćenje i realizaciju različitih segmenata komunikacije, rada sa medijima i monitoringa izvještavanja o genocidu u Srebrenici.

“Moramo izabrati stranu. Neutralnost uvijek pomaže onome koji tlači, a nikada žrtvi. Tišina ohrabruje mučitelja, nikada mučenog.”

Elie Wiesel

Memorijalni centar Srebrenica-Potočari
Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida
iz 1995. godine
(institucija osnovana od države Bosne i Hercegovine)

SREBRENICA
MEMORIAL

Ovaj dokument je zvanični Izvještaj sastavljen za potrebe i u ime Memorijalnog centra Srebrenica-Potočari Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine.

© 2020 – Memorijalni centar Srebrenica. Sva prava su zadržana.

Memorijalni centar Srebrenica-Potočari Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine
Potočari bb
75430 Srebrenica, Bosna i Hercegovina
+387 56 991 940
www.srebrenicamemorial.org

Memorijalni centar Srebrenica-Potočari
Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida
iz 1995. godine
(institucija osnovana od države Bosne i Hercegovine)

SREBRENICA
MEMORIAL

Srebrenica, 2020